

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Radka Mikysková

Helsinki a lidská práva

bakalářská práce

Praha 2007

Autor práce: **Radka Mikysková**

Vedoucí práce: **PhDr. Oldřich Tůma**

Oponent práce: **Mgr. Jaroslav Cuhra PhD.**

Datum obhajoby: **2007**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

MIKYSKOVÁ, Radka. *Helsinki a lidská práva*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2007. 65s. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Oldřich Tůma

Anotace

Tato bakalářská práce „Helsinki a lidská práva“ pojednává o mezinárodní situaci, která vedla ke konání Helsinské konference, důležitého mezníku v období studené války. Otázka lidských práv je zkoumána ze tří hledisek: jak se stala součástí Závěrečného aktu, jak ovlivnila vznik opozičních hnutí ve Východním bloku a případný vliv této otázky na jeho rozpad. Jako konkrétní případy jsou zkoumány tyto státy: Sovětský svaz, Československo a Polsko.

Annotation

This diploma thesis „Helsinki and human rights“ deals with international situation which led to Conference of Security and Co-operation in Europe, an important milestone of Cold war period. The question of human rights is investigated from three perspectives: how it became a part of Final Act, how it influenced the formation of opposition movements in Eastern bloc and possible influence of this question on its decline. USSR, Poland and Czechoslovakia are examined as particular examples.

Klíčová slova

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), Závěrečný akt, mezinárodní politika, *détente*, lidská práva, opoziční hnutí, disent, Východní blok, Sovětský svaz, Československo, Polsko

Key words

Conference of Security and Co-operation in Europe (CSCE), Final Act, international relationship, *détente*, human rights, opposition movements, dissent, Eastern bloc, Union of Soviet Socialist Republics (USSR), Czechoslovakia, Poland

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 21.května

Radka Mikysková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především vedoucímu práce PhDr. Oldřichu Tůmovi za odbornou pomoc, doporučení a jeho cenné rady, které mi věnoval při tvorbě bakalářské práce. Dále bych chtěla poděkovat rodině a přátelům za pomoc a podporu, kterou mi poskytovali během psaní této práce.

Obsah:

Úvod	8
1. Podmínky pro konání mezinárodní konference o spolupráci a bezpečnosti v Evropě, mezinárodní situace	11
1.1 Pozice a zahraniční politika Sovětského svazu	12
1.2 Pozice a zahraniční politika Spojených států amerických	13
1.3 Ostpolitika jako nedílná součást evropské politiky sbližování	15
1.4 Pozice dalších evropských států a Evropského společenství	18
1.4.1. Očekávání Československa a Polska	21
2. Helsinská konference – přípravy, průběh, výsledky	23
3. Situace po konferenci, reakce na Závěrečný akt KBSE	28
4. Opoziční hnutí ve východním bloku	33
4.1 Opoziční hnutí v SSSR	35
4.2. Opoziční hnutí v ČSSR	39
4.3 Opoziční hnutí v Polsku	46
Závěr	53
Resumé	57
Summary	58
Použitá literatura	59
Přílohy	63

Úvod

Lidská práva jsou dnes standardní součástí mezinárodních vztahů a i když tlak na jejich dodržování není vždy dostatečný, situace postoupila během posledních několika desetiletí výrazně kupředu. I v dnešním politickém uspořádání existují režimy, které základní lidská a občanská práva nedodržují, a proto je neustálý tlak mezinárodních společenství na stav lidských práv důležitý i v současné době.

Otázka lidských práv byla poprvé mezinárodně ukotvena v roce 1948 Všeobecnou deklarací o lidských právech. I přesto nebyla otázka jejich dodržování předmětem mezinárodních vztahů. Situace se změnila až během příprav na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, neboť úcta k lidským a občanským právům se stala součástí výsledného dokumentu KBSE, Závěrečného aktu.

Cílem této práce je tedy zjistit, zda a jak otázka lidských práv působila na vznik opozičních hnutí ve východní Evropě, konkrétně v Sovětském svazu, Československu a Polsku, a jaký měla případně vliv na rozpad Východního bloku a zániku komunismu. Dále také práce zkoumá, které státy lidská práva během KBSE prosadily jako nové mezinárodní téma a stanovily úctu k lidským a občanským právům jako základní princip preambule Závěrečného aktu. Ve zkoumání jednotlivých případů (států) bude použito komparativní metody.

Práce hledá odpovědi na tyto konkrétní otázky:

- Za jakých podmínek se KBSE konala a co si slibovali jednotliví účastníci od jejího konání?
- Proč byla problematika lidských práv nakonec zahrnuta jak do konference, tak do Závěrečného aktu a kdo ji prosadil?
- Jak ovlivnil podpis Závěrečného aktu opozici ve Východní Evropě a jak velký podíl měla tato otázka na rozpad komunistického impéria?

- Byl si Sovětský svaz vědom rizika spojeného s otázkou lidských práv a proč na něj přistoupil?
- Čekal Západ takový ohlas a efekt vyvolaný otázkou lidských práv?

Na následujících stránkách budou obhajovány tyto teze:

- Sovětský svaz přistoupil na začlenění otázky lidských práv do konference, protože nutně potřeboval potvrdit *status quo* v poválečné Evropě a protože si jeho představitelé nedokázali představit, jaký bude mít otázka lidských práv dopad na vnitřní politiku států východní Evropy.
- Otázka lidských práv přispěla k pádu komunistických režimů a rozpadu Východního bloku.
- Otázka lidských práv byla prosazena do obsahu KBSE Západem, aby Sovětský svaz zaplatil vysokou cenu za uznání *statu quo* a aby pomohl občanům států východní Evropy.

Při výzkumu a hledání odpovědí na výše uvedené otázky byly použity jak primární, tak sekundární zdroje. Jako primární zdroj je analyzován Závěrečný akt KBSE, dále paměti jednotlivých účastníků a denní tisk pojmící se se zkoumaným obdobím.

V oblasti sekundárních zdrojů byla provedena rešerše. Vzhledem k množství sekundárních zdrojů je možné volit z několika alternativních monografií k daným tématům této bakalářské práce. Téma studené války, postoje států ke KBSE a jejich cíle jsou pojednány jak v české, tak v zahraniční literatuře. Velmi komplexně se jím například zabývá americký historik J.L. Gaddis a z českých historiků například Karel Durman nebo Vladimír Nálevka. Postoji a situací Východu se detailně zabývá kniha *Východ. Vznik, vývoj a rozpad Sovětského bloku* autorů J.Vykoukala, B.Litery a M. Tejchmana. (viz. *seznam použité literatury*)

Opoziční hnutí a jejich geneze jsou popsány v několika monografiích, které se v mnohém tematicky překrývají a prezentují stejné závěry. Jako příklad je možné uvést studii Barbary Falk nebo dílo editorů J. Wielgohse a D. Pollacka. (*viz. seznam použité literatury*)

Prostředí československé opozice komplexně popisují například práce historiků Viléma Prečana, Milana Otáhalu, Jiřího Gruntoráda nebo Jaroslava Pažouta. Různé práce prezentují různé názory na činnost opozice a její význam. (*viz. seznam použité literatury*)

Asi nejucelenější přehled a odpovědi na mnohé otázky podává monografie *Helsinský efekt*. Autor D.C. Thomas se ve svých závěrech opírá se o teoretický základ a obsáhle se zabývá otázkou lidských práv jako mezinárodní zásadou a jejím vlivem na zánik komunismu. (*viz. seznam použité literatury*)

1. Podmínky pro konání mezinárodní konference o spolupráci a bezpečnosti v Evropě, mezinárodní situace

Helsinská konference bývá často považována za jeden z důležitých mezníků studené války. Byla vyvrcholením období, jež je nazýváno francouzským slovem *détente*, tedy uvolňování. *Détente* bylo reakcí na několik mezinárodních krizí, počínaje Maďarskem 1956 a konče Karibskou krizí v roce 1962. Období těchto velkých krizí způsobilo, že si politici uvědomili potřebu vztahy mezi Západem a Východem upravit a založit je především na vzájemné bezpečnosti.

Podle J.L.Gaddise měla „*Détente* [...] vést ke snížení rizika nukleárního konfliktu, zlepšení předvídatelnosti vztahů mezi protivníky studené války, jimž měla pomoci zotavit se z domácích zmatků, které je postihly v průběhu 60.let.“¹ V žádném bezprostředním smyslu nebylo jejím zamýšleným cílem nastolení spravedlnosti. Ta mohla vzejít jedině z takové mocenské rovnováhy, kterou by všechny velmoci považovaly za legitimní.

Helsinská konference tedy byla produktem dlouhodobého úsilí nejen supervelmocí, ale také evropských států, jako byla Francie či Spolková republika Německo, jejichž čelní političtí představitelé dlouhodobě usilovali o zmírnění napětí v Evropě a o normalizaci vztahů se Sovětským svazem a jeho satelity. Významnou roli v tomto období sehrála *Ostpolitik*² Spolkového kancléře Willyho Brandta, zahraniční politika Spojených států reprezentovaná prezidentem Nixonem (37. president Spojených států amerických v letech 1969 – 1974) a jeho ministrem zahraničí Henry A. Kissingerem (bezpečnostní poradce 1969 – 1974, ministr zahraničí USA 1973 - 1977).

¹ GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006, s. 62.

² *Ostpolitik* – termín používaný pro koncepci politiky W.Brandta ve vztahu k východní Evropě

Rovněž Evropské hospodářské společenství³ představovalo v procesu příprav a v průběhu jednání Helsinské konference důležitého účastníka těchto procesů. Věnujme se proto nyní politickým koncepcím a pohnutkám jednotlivých spolutvůrců *détente* a Helsinské konference.

³ v textu bude dále používána zkratka EHS

1.1 Pozice a zahraniční politika Sovětského svazu

Jako jeden z důvodů, proč se Brežněvovi zamlouvala koncepce *détente*, uvádí Gaddis její základní premisu. Ta zněla: „Západ se nebude snažit změnit vnitřní charakter marxisticko-leninských režimů. Místo toho je bude povzbuzovat k zodpovědnému chování na mezinárodním poli.“⁴

Jako svůj hlavní cíl označil Sovětský svaz zachování *statu quo* ve světě, což se zdálo nedosažitelné. Jistě ale bylo vhodnější usilovat o to v době míru než během války.⁵

Jako hlavní východiska zahraniční politiky Sovětského svazu v sedmdesátých letech dvacátého století popisuje Anatolij Dobrynin tyto body: 1. SSSR se chtěl vyhnout konfliktu na dvou frontách, tj. s USA a s Čínou současně; 2. jaderná válka byla nepřijatelná; 3. výdaje na zbrojení byly příliš vysoké; 4. proces zlepšování vztahů se západní Evropou a hlavně dohody o Berlíně, jež závisely na Američanech, a proto bylo nutné dosáhnout úspěchu v rozhovorech o SALT (*Strategic Army Limitation Talks*).⁶

⁴ GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006, s.166 – 167

⁵ DURMAN, K. *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum, 1998, s. 124 – 125

⁶ DOBRYNIN, A. *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. Washington: First University of Washington Press Edition, 2001. s. 193

Podle Karla Durmana měla sovětská zahraniční politika tyto další cíle: 1. oslabení svazků západní Evropy se Spojenými státy přesvědčováním, že pouze dohoda s Moskvou zaručí Evropě bezpečnost, 2. orientovat se na liberální a umírněné kruhy vládnoucí třídy USA a mezi nimi hledat spojence. Brežněvovi šlo předně o to, aby nedošlo k jakémukoli ozbrojeného střetu a aby otázka jaderné války nebyla vůbec navržena k diskuzi. Cílem bylo hlavně upevnění socialistického tábora potvrzením jaltského rozdělení Evropy a zlepšení vztahů USA a SSSR natolik, aby nehrozila ani jaderná válka ani americko-čínské obklíčení.⁷

Co dalšího si SSSR od konání KBSE sliboval? Hlavně rozšíření hospodářské spolupráce, především pak usiloval o zahraniční investice a o získání informací o nových technologiích.

⁷ DURMAN, K. *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum, 1998, s. 124 – 125.

1.2 Pozice a politika Spojených států amerických

Spojené státy nebyly od počátku konání KBSE příliš nakloněny. Podle Kissingera nebyla takováto mnohostranná jednání předvídatelná. Nakonec to byl ale opět Henry Kissinger, který jako první upozornil na to, že USA si nemohou dovolit se nezúčastnit.⁸ Důvodem, proč USA ke konání KBSE nejen svolily, ale plánovaly i svou účast, byly zřejmě možnosti, které z toho mohly svojí účastí vytěžit. Sověti o jejich přítomnost na konferenci stáli a Američané proto podmiňovali konání KBSE uzavřením rozhovorů SALT⁹ a dohodou o Berlíně.

⁸ KISSINGER, H.A. *White House Years*. Praha: BB Art, 2006. s.414 - 415

⁹ Dohody SALT byly uzavřeny v roce 1972 na summitu v Moskvě mezi USA a SSSR

Dalším faktorem, který ovlivnil účast USA na KBSE byly vojensko strategické zájmy. Podle Durmana nebyla americká převaha ve zbrojních systémech již tak výrazná (v počtu balistických raket SSSR předstihl USA už v roce 1972) a obnovit ji právě v případě konvenčních sil nebylo jednoduché, neboť Nixonovy šance prosadit v Kongresu vyšší rozpočet na zbrojní výdaje byly mizivé. Jako možnost zůstávalo ještě jednání, které by vedlo k uznání strategické parity. Ačkoliv se Kissinger obával evropských sklonů k appeasementu a neutralismu a zároveň to znamenalo přijmout politiku *détente*, Američané nakonec toto řešení přijali. Napětí ve světě bylo mnoha lidmi i politiky vnímáno právě jako vina Spojených států a mnozí politici se k myšlence uvolňování hlásili.¹⁰

Kissinger chtěl založit vztahy se Sověty na technice podobné Bismarckově metodě „cukru a biče“. Za ústupky v jedné oblasti byl ochoten nabídnout ústupky v jiné sféře sovětských zájmů, ale zároveň byl připraven odpovědět na ohrožení rovnováhy v jedné oblasti amerických zájmů protiakcí v jiné.¹¹

Po uzavření Čtyřstranné dohody o Berlíně (1972), ukončení rozhovorů SALT (1972) a smlouvách SRN s sousedními komunistickými státy a Sovětským svazem (1970 – 1973) už nic nebránilo konání konference. Na poli mezinárodní diplomacie bylo dosaženo důležitých kroků a proto se podle J.L. Gaddise tlak Sovětů na konání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě „jevil Američanům jako relativně neškodný a některým jejich partnerům v NATO jako předzvěst pozitivního vývoje.“¹²

Nelze opomenout ani veřejné mínění ve Spojených státech. To podle Kissingera toužilo po ukončení studené války, protože bylo stále zklamáno ze situace okolo Vietnamu.¹³

¹⁰ DURMAN, K. *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum, 1998, s. 121 - 124

¹¹ tamtéž, s. 125

¹² GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006, s. 167

¹³ KISSINGER, H.A. *White House Years*. Praha: BB Art, 2006. s.413-416

Vztah Spojených států k otázce lidských práv jako tématu konference byl, jak uvádí D.C. Thomas, od počátku velmi zdrženlivý. Důvodem k tomu jistě mohlo být i členství Řecka a Portugalska v NATO, neboť tyto státy, ovládané autoritativními režimy, nebyly projednávání otázky lidských práv nakloněny. Byla to zřejmě až pozice ES, která přivedla otázku lidských práv na jednací stůl KBSE.¹⁴

¹⁴ THOMAS, D.C. *The Helsinki Effect*. Princeton: Princeton University Press, 2001. s. 52

1.3 Ostpolitika jako nedílná součást evropské politiky sbližování

Koncepci Ostpolitik podrobně popisuje J.Pišková. Ostpolitik zformuloval Willy Brandt po svém nástupu do úřadu spolkového kancléře v roce 1969. Nová *východní politika* si kladla za cíl normalizaci vztahů mezi Spolkovou republikou Německo a jejími sousedy a také se Sovětským svazem. Prioritou ovšem bylo zlepšení vztahů s Německou demokratickou republikou. Zásadní proto byla teze o uznání dvou německých států. Ta byla důležitým prvkem v evropské politice sbližování. Podle Brandta bylo uznání existence NDR nejen uznáním *statu quo* v Evropě. Šlo i o vytvoření podmínek pro jeho vylepšení či změnu mírovými prostředky. Navíc se Brandt nevzdával myšlenky na znovusjednocení Německa. Svou zahraniční politiku postavil už jako ministr zahraničních věcí na aktivní politice vůči západním spojencům a na rovnováze ozbrojených sil v Evropě.

Brandt si byl vědom toho, že jde o dlouhodobý proces a že je nutné jít cestou malých a postupných krůčků. Začaly proto důležité rozhovory mezi sovětským ministrem zahraničím Gromykem a státním tajemníkem v Úradě spolkového kancléře Edmundem Bahrem, zahájeny byly v roce 1970. Jejich výsledkem byla sovětsko – německá smlouva, podepsaná v květnu 1970.¹⁵

Podle Vladimíra Nálevky byly největším úspěchem kancléře bezpochyby smlouvy, které Spolková republika uzavřela se svými sousedy, tedy Polskem (prosinec 1970), NDR (listopad 1972) a s Československem (prosinec 1973). Tyto smlouvy v podstatě nahrazovaly neexistující mírové dohody.

Jak ale dále Nálevka poznamenává, smlouva o základech vztahů s NDR by zřejmě nebyla možná bez výměny německého vedení, kterou podpořil Brežněv. Místo dosavadního generálního tajemníka Ulbrichta nastupil na tento post korunní princ Erich Honecker.¹⁶ Smlouva z roku 1972 byla jistě jedním z nejdůležitějších kroků Brandtovy vlády. Obě strany se vzájemně uznaly, navázaly diplomatické styky a vymezily rámec pro vzájemné vztahy – jak pomocí Charty OSN, tak respektováním zvláštního vztahu, který mezi oběma německými státy panoval.¹⁷

Jak poznamenává Henry Kissinger, bez Čtyřstranné dohody o Berlíně se nemohla KBSE konat, protože otázka Berlína byla jednou z nejdůležitějších nedořešených otázek, které poválečný stav přinesl.¹⁸ Byla jednou z priorit, které si Brandt stanovil a na které usilovně pracoval.

Tato dohoda ovšem vyžadovala účast jak Spojených států, tak Sovětského svazu a Francie. Současně byla jedním z témat, které způsobovaly nejvíce tenzí mezi Západem a Východem od konce druhé světové války. Výsledky jednání přibližují J. Noguee a R. Donaldson: když byla Čtyřstranná dohoda o Berlíně 3.července 1972 podepsána, bylo to velké vítězství Willyho Brandta, ale také Leonida Brežněva, protože Sovětům se podařilo prosadit, že Západní Berlín

¹⁵ NÁLEVKA, V. *Studená válka*, Praha: Triton, 2003, s.185

¹⁶ *tamtéž*, s.185

¹⁷ PLŠKOVÁ, J. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969 – 1974*. Praha: Ústav Mezinárodních vztahů, 1999. s12 – 17, 137 – 140.

nebyl ústavní částí SRN. Na druhou stranu se SSSR zaručil neblokovat dopravu do této části města a přejali za toto odpovědnost.¹⁹

Jak uvádí Jaroslava Plšková, není jistě náhodné, že východní politika SRN a příprava konference o evropské bezpečnosti probíhaly současně, bilaterální smlouvy obsahovaly mnoho formulací, které helsinský proces předznamenávaly a v dokumentu SRN a SSSR je výslovně uvedeno, že obě strany vítají plán na svolání konference. Potvrdilo se tak velmi těsné propojení německé otázky s evropskou politikou.²⁰

Brandtovo úsilí o přispění k vylepšení mezinárodní situace bylo v roce 1971 odměněno Nobelovou cenou za mír. Plánovanou Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě Brandt tedy vítal jako vyvrcholení svého úsilí o bezpečnější a mírovější Evropu.

Kissinger tvrdí, že Brandt sledoval i další cíl. Tím byla legitimizace americké vojenské přítomnosti v Evropě. Podle Kissingera Evropané hledali alternativy, jak si zajistit bezpečnost, protože se zdálo, že se USA ze západní Evropy stahují.²¹

Bohužel, Brandt si nemohl vychutnat slavnostní podpis Závěrečného aktu, jež byl finálním produktem KBSE, neboť v roce 1974 musel odstoupit kvůli Guillaumově aféře. Za SRN podepsal Závěrečný akt nový kancléř Helmut Schmidt.

¹⁸ KISSINGER, H.A. *White House Years*. Praha: BB Art, 2006. s.415

¹⁹ NOGEE, J., DONALDSON, R. *Soviet foreign Policy since World War II*. Pergamon Press: New York, 1985. s. 254 – 255

²⁰ PLŠKOVÁ, J. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969 – 1974*. Praha: Ústav Mezinárodních vztahů, 1999. s. 12 – 17, 137 – 140.

²¹ KISSINGER, H.A. *White House Years*. Praha: BB Art, 2006. s. 413 - 414

1.4 Pozice dalších evropských států a Evropského společenství

Postoje a stanoviska evropských států a jejich očekávání od KBSE detailně popisuje D.C. Thomas. Francie, která se snažila hrát vedoucí úlohu v Evropských záležitostech již od de Gaulla, předkládala vlastní návrhy na spolupráci v Evropě. Ty z podzimu 1955 obsahovaly detailnější návrh na zmírnění cenzury a rušení přeshraničních vysílání, požadavky na zlepšení pracovních podmínek pro novináře a příležitosti pro soukromý turismus. Dále také rozšiřování profesní, kulturní a vědecké výměny a v neposlední řadě také umožnění volnějšího toku informací. Na ženevském summitu tyto návrhy vyslyšeny nebyly. Lidská práva zatím ještě nebyla standardním tématem mezinárodní politiky a zásadou pro vztahy mezi státy.²²

Podle Jaroslavy Plškové se Sovětský svaz zcela přirozeně snažil využít sblížení SSSR s Francií, aby získal její podporu ke konání konference. Výsledkem intenzivních kontaktů mezi Francií a SSSR byly společné deklaráce ze 13. října 1970.

Shodly se na tom, že ke snížení napětí v Evropě pomůže uspořádání celoevropské konference. V dokumentu *Zásady spolupráce mezi Francií a Sovětským svazem* opět potvrdily, jaký význam přikládají svolání takovéto konference.²³

Jak dále Plšková uvádí, Brandtovo úsilí se odrazilo i v politice EHS, které v roce 1972 vydalo prohlášení, jež výrazně překročilo dosavadní ekonomický rámec EHS a zaujal jednoznačná politická stanoviska. V prohlášení bylo zdůrazněno, že Evropa si musí uvědomit jednotu svých zájmů a podporovat spolu s východními zeměmi kontinentu politiku uvolňování napětí a vytvoření širší hospodářské a humanitární spolupráce na trvalém základě.

²² THOMAS, D.C. *Helsinský efekt*. Praha: Academia, 2007. s. 38.

²³ PLŠKOVÁ, J. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969 – 1974*. Praha: Ústav Mezinárodních vztahů, 1999. s. 139

Dále měla Evropa podle EHS uplatnit svůj hlas ve světových záležitostech a prosazovat své vlastní koncepce v mezinárodních vztazích, která bude podporovat cesty pokroku, míru a spolupráce.²⁴

EHS se tedy tímto manifestem jasně přihlásila o slovo v evropských politických záležitostech a rozšířilo pole svého působení i na mezinárodní politiku.

Důležitým momentem pro společnou politiku EHS byl vznik „Davignonovy komise“. Thomas uvádí, že krátce po konání Budapešťské konference (1969) a kladném vyjádření NATO, svolal čelný představitel belgického ministerstva zahraničí Étienne Davignon svých pět protějšků z EHS, aby se začali zabývat zahraničně-politickými otázkami. Nejdůležitější otázkou „Davignonovy komise“, jak bylo seskupení brzy známo, byla otázka přístupu EHS k rodící se KBSE.

Pro EHS byla otázka lidských práv od počátku jedním z klíčových témat, které mělo být na konferenci diskutováno. Tento postoj vycházel i ze základních principů EHS, kterými byly úcta a respektování lidských práv. EHS dbalo také hlasů veřejného mínění. Představitelé EHS předpokládali, že se lidé budou zajímat o to, jak Západ přistoupí k jednání s totalitními státy na celoevropské konferenci.

EHS chtělo být vnímáno jako jednotná politická síla a získat hlas ve světových záležitostech. Všech šest členů se shodlo, že nebudou jednat samy za sebe, ale budou vystupovat jako jednotný celek a budou zaujímat společná stanoviska. Ale zřejmě nejdůležitější otázkou bylo, jak se může společenství demokratických zemí zúčastnit takové konference a podporovat *détente*, aniž by uznalo agendu států Varšavské smlouvy, která porušovala povinnosti na domácí i mezinárodní úrovni.

²⁴ PLŠKOVÁ, J. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969 – 1974*. Praha: Ústav Mezinárodních vztahů, 1999. s. 140

Davignonova komise došla k závěru, že právě trvání na lidských kontaktech mezi Východem a Západem by mohlo uspokojit domácí veřejné mínění.

Do procesu konzultací k evropské politické spolupráci se krátce po jejím ustanovení v roce 1970 v Lucemburku zapojily i kandidátské státy ES, kterými byly v této době Dánsko, Velká Británie, Irsko a Norsko.²⁵

Jak dále Thomas poznamenává, zdá se, že političtí představitelé EHS byli spíše než snahou získat moc motivováni jejich vírou v principy lidských práv nebo reagovat na očekávání domácího veřejného mínění.

Důležitost lidských práv zdůrazňovali i Britové ve své zprávě z roku 1972. Podle ní by v této otázce neměli ani oni ani EHS couvnout. Důvodem proč na tomto trvat, bylo podle Britů mimo jiné i to, že: „za prvé měli být Sověti donuceni zaplatit za to, že Západ vůbec přistoupil na konání konference, za druhé by ministři měli domácímu veřejnému mínění dokázat, že dokáží s Rusy nejen vyjednávat, ale také dohodnout praktické ustanovení jak zvýšit blízké kontakty.“²⁶

²⁵ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007.s. 47 – 51

²⁶ tamtéž, s. 50

Lze tedy jistě souhlasit s názorem, že postavení států EHS k otázce lidských práv se zdá být utvářeno hlavně kombinací ve víru v základní principy západoevropské demokracie a domácího očekávání.²⁷ Na druhou stranu ale nechtěli ani oni nechat Sověty tak snadno dosáhnout svých cílů, mimo jiné i proto, aby obstály před svými občany v tomto prvním důležitém politickém vstupu na mezinárodní scénu.

Ani státy, které nepatřily do žádného z třech velkých politických bloků, nezůstávaly podle Thomase nečinné a vyvíjely aktivitu na půdě mezinárodních organizací. Valné shromáždění OSN přijalo v prosinci 1965 usnesení sponzorované devíti malými nebo neutrálními

evropskými státy. Toto usnesení, které pojednávalo o možnostech, jak zlepšit vztahy na regionální úrovni, bylo spolufinancováno *Komisí devíti*, kde zasedaly Rakousko, Belgie, Bulharsko, Dánsko, Finsko, Maďarsko, Rumunsko a Švédsko.

Jak je patrné ze složení komise, šlo o společnost napříč světovými bloky, neboť je zastoupen jak Východní blok a EHS, tak také země politicky neutrální, jako například Rakousko, Švédsko nebo Finsko. Tyto země, podpořené Švýcarskem už během přípravných rozhovorů v roce 1973 podporovaly otázku lidských práv. Thomas dodává, že představitelé EHS intenzivně komunikovali právě s těmito státy, aby zde vysvětlili svůj postoj, který byl politiky neutrálních států schválen.²⁸

²⁷ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia. s. 39, 51, 69

²⁸ *tamtéž*, s. 51, 61

1.4.1 Očekávání Polska a Československa

Jaká byla očekávání Československa a Polska? Podle Thomase evidentně přesahovala rámec potvrzení *statu quo* a neporušitelnosti hranic. Polsko nekopírovalo ústy svého ministra zahraničí Stepfana Olszowskeho projev sovětského ministra zahraničí Gromyka, který se hlavně soustředil právě na nenarušitelnost hranic a nevměšování se do vnitřních záležitostí suverénních států. V úvodních projevech polský ministr zahraničí navrhl, že KBSE by měla dát impuls k celoevropské ekonomické, technologické a vědecké spolupráci v obchodě, průmyslové spolupráci, projektech týkajících se surovinové základny, energetické soustavy, dopravní sítě, zemědělství a životního prostředí.

Československá delegace, zastoupená prezidentem Husákem a předsedou vlády Lubomírem Štrougaem se prostřednictvím ministra zahraničí Bohuše Chňoupka soustředila hlavně na společné řešení

problémů souvisejících s palivem, strojírenstvím, chemickým a lodářským průmyslem a kontejnerovou dopravou.²⁹

Po Polsko a Československo znamenala tedy konference mnohem více než uznání *statu quo* v Evropě. Kromě nevměšování se do vnitřních záležitostí očekávaly Polsko a ČSSR také hlubší hospodářskou a vědeckou spolupráci, ze které chtěly co nejvíce profitovat. Lze tedy usuzovat, že tyto dva státy byly ochotny vyměnit část Závěrečného Aktu, který se týkal nepříliš populárního tématu lidských práv, právě za hospodářskou spolupráci. Vzhledem k pozdějšímu vývoji je možné se domnívat, že buď nedocenily, nebo si nedokázaly představit jaký ohlas vyvolá „třetí koš“ týkající se právě lidských práv mezi jejich občany.

Možná hospodářská spolupráce byla pro všechny účastníky KBSE z Východního bloku velmi lákavá, neboť slibovala možnost hospodářského rozvoje a také větší obchodní výměnu. To bylo vzhledem k nedostatečnému zásobení východních trhů některými výrobky značně atraktivní. V tomto ohledu byla situace v Polsku a SSSR vždy horší než například v Československu.

²⁹ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007. s. 75

2. Helsinská konference – přípravy, průběh, výsledky

Pokusy o konání takovéto konference mají na politické scéně poměrně dlouhou historii. V průběhu padesátých let byla iniciována hlavně Sověty.

Podrobně postup vyjednávání o konferenci mapuje D.C. Thomas. Prvním pokusem byl návrh sovětského ministra zahraničí Vjačeslava Molotova z roku 1954. Molotov tak chtěl zabránit vstupu SRN do NATO a navrhl Evropské obranné společenství. Součástí tohoto plánu bylo

také znovusloučení Německa pod koaliční vládou. Spojené státy však pochybovaly o prospěšnosti takové konference, a proto se soustředily spíše na integraci Západní Evropy. Ještě v témže roce se sešli spojenci SSSR v Moskvě, aby jim Molotov opět přednesl návrh na všeobecný systém evropské bezpečnosti. Když Západ jeho návrhy nevyslyšel, založil Východní blok v roce 1955 Varšavský pakt, čímž byly jakékoli další pokusy o konání konference zcela zablokovány.

Zlom přinesly až *Bukurešťská deklarace* (1966) a *Budapešťská deklarace* (1969). Tyto dokumenty vznikly na schůzkách Varšavské smlouvy a volaly po co nejrychlejším konání celoevropské konference a také navrhly konání přípravných rozhovorů. NATO odpovědělo rychle, již v dubnu 1969 se sešli ministři zahraničních věcí a vyjádřili ochotu k rozhovorům, které se budou týkat budoucí konference. Jak bylo dříve v této práci uvedeno, konání této konference bylo podmiňováno hlavně dohodou o Berlínu a rozhovorech SALT. Teprve po úspěšném dokončení výše uvedených vyjednávání a také po podepsání německých bilaterálních smluv začala přípravná jednání.³⁰

Pro přehled uvádím stručnou chronologii KBSE:

1. 22. listopad 1972 – 8. červen 1973, Multilaterální přípravné rozhovory v Dipoli (nedaleko Helsink)
2. 3. – 7. července 1973, Fáze I.: Konference OBSE v Helsinkách
3. 18. říjen 1973 – 21. červenec 1975, Fáze II.: Konference OBSE v Ženevě
4. 30. červenec 1975 – 1. srpen 1975, Fáze III.: Podpis Závěrečného aktu KBSE v Helsinkách

³⁰ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007. s. 37 - 47.

Přípravné rozhovory začaly 22. listopadu 1972 v Dipoli (Finsko) a účastnilo se jich 33 evropských států (včetně Monaka) společně s Kanadou a Spojenými státy. Jediným evropským státem, který odmítl účast, byla Albánie.

Výběr místa nebyl náhodný, finský prezident Urho Kekkonen nabídl Helsinky jako možné místo konání, hlavně kvůli neutrální pozici své země.

Jak uvádí Arie Bloed, veškerá jednání byla velmi dlouhá, náročná a velmi komplikovaná. Neshody mezi Západem a Východem byly několikrát takové, že se dokonce začalo pochybovat, zda se vůbec konference takového rozsahu někdy uskuteční.

Cílem přípravných rozhovorů bylo vyřešit konkrétní organizační záležitosti, týkající se konference samotné, jako datum a místo konání, procedury, financování a účast. Nejdůležitější část příprav tvořila ale témata konference a jejich rozsah. Nejkritičtější místem byla otázka lidských práv, tedy zda se o ní na konferenci má vůbec diskutovat a v jakém rozsahu.³¹ Díky úsilí a neústupnosti států EHS a států neutrálních se nakonec podařilo toto téma zakomponovat do programu KBSE.

Kompromisu bylo dosaženo 8. června 1973, kdy byla přijata Závěrečná doporučení helsinských konzultací (obvykle se nazývají Modrá kniha – *Blue Book*). Obsahovala vše, co bylo dohodnuto během přípravných rozhovorů, tedy témata a jejich rozsah, procedury konference a financování.

Podle Modré knihy měla mít OBSE 3 části. Během první fáze, konané v Helsinkách, měli ministři zahraničí schválit Závěrečná doporučení a prezentovat názory svých vlád na problémy. Ve fázi druhé, pracovní nazývané „*working stage*“, bylo cílem vypracovat

³¹ BLOED, A.(ed.) *From Helsinki to Vienna*. Dordrecht: Martinus Nijhof Publishers, 1990, s. 1- 3.

závěrečný dokument. Vyjednávání o jeho podobě měly probíhat v Ženevě.

V poslední 3. fázi se měli diplomaté vrátit opět do Helsink, kde měl být slavnostně podepsán závěrečný dokument konference. Největší část Modré knihy byla věnována výčtu problémů, které měly být diskutovány během druhé fáze konference. Tematicky byly problémy rozděleny do čtyřech „košů“.

Rozdělení do košů:

1. Otázky týkající se bezpečnosti v Evropě, obsahuje i deset principů utvářejících vztahy mezi zúčastněnými státy a množství prvků utvářejících důvěru mezi státy.
2. Spolupráce na poli ekonomickém, vědeckém a technologickém. Otázky týkající se životního prostředí.
3. Spolupráce v oblasti humanitární a jiné.
4. Následující konference – Bělehrad, Madrid, Vídeň.

Samotná jednání probíhala velmi dlouho, protože pro mnohé problémy a otázky nebylo jednoduché najít řešení.³²

Nejrychleji se diplomaté a ministři zahraničí dohodli v otázkách druhého koše, tato jednání bývají považována za bezproblémová. Jak se uvádí v Závěrečném Aktu, hospodářská spolupráce měla urychlit průmyslový rozvoj všech účastníků, kteří se do ní zapojí. Podmínkou byl oboustranný zájem účastníků na spolupráci. Jednalo se o výstavbu a modernizaci průmyslových výroben, spolupráci na zařízení kompletních průmyslových instalacích a výměnách *know-how*, technických informací, patentů a licencí a o společné výzkumy v rámci zvláštních projektů.³³

³² BLOED, A.(ed.) *From Helsinki to Vienna*. Dordrecht: Martinus Nijhof Publishers, 1990, s. 3 – 5.

³³ *Helsinki Final Act*. www.osce.org/item/4046.html. [18.3.2007]

Náročnější jednání se podle Bloeda týkala především koše prvního, který se zabýval otázkami bezpečnosti a vůbec nejzdlouhavější a nejobtížnější se ukázal být koš třetí, který obsahoval otázky humanitární. Právě během těchto jednání se ukázala přítomnost neangažovaných států jako velmi užitečná, protože to byly ony, kdo navrhoval kompromisy a působily jako třetí strana mezi supervelmocemi.³⁴

O dohodách, které se týkají třetího koše, lze říci, že výsledný text je charakterizován vágností a nejednoznačností. Zatímco první koš je charakterizován spíše přesným jazykem, koš třetí obsahuje formulace jako „*they intend to facilitate...., to take measures which they consider appropriate...., they express their intention...*“³⁵

Tyto byly použity zejména proto, že v otázkách třetího koše se názory států ukázaly jako nejvíce protichůdné a proto bylo nutné vymyslet natolik kompromisní formulace, které budou vyhovovat všem stranám. Výsledkem tak ale byla právě nejednoznačnost, které pak podepsané státy dovedně využívaly.

Třetí koš byl rozdělen na čtyři podoblasti: lidské kontakty; informace; spolupráce a výměna na poli kulturním; spolupráce a výměna na poli vzdělávání.

V první části třetího koše, nazvané Lidské kontakty, se dohody zaměřily na mezinárodní kontakty a setkávání na bázi rodinných pout, znovuspojení rodin, sňatky mezi občany různých států, turismus a jeho rozvoj, cestování z osobních i pracovních důvodů, setkávání mladých lidí a také sport a rozšiřování kontaktů. Toto všechno mělo podpořit častější kontakty mezi státy, jež se účastnily KBSE.

³⁴ BLOED, A.(ed.) *From Helsinki to Vienna*. Dordrecht: Martinus Nijhof Publishers, 1990, s. 3 – 5.s.

³⁵ *Helsinki Final Act*. www.osce.org/item/4046.html. [18.3.2007]

V další části, nazvané Informace, státy KBSE uznaly důležitost šíření informací mezi zúčastněnými stranami. Hlavním bodem nesouhlasu na tomto poli byla snaha západních států zajistit volný pohyb informací, protože státy východního bloku měly tuto oblast státem pečlivě kontrolovanou. Co se týká přeshraničního vysílání, státy vyjádřily naději v pokračování tohoto procesu, aby se došlo k vzájemnému porozumění mezi národy a také k cílům, jež byly nastaveny touto konferencí.³⁶

Právě zahraniční rádia, vysílající do států Východu, jako např. BBC (*British Broadcasting Company*) nebo Radio svobodná Evropa (*Radio Free Europe – RFE*) byly důležitým zdrojem informací pro opozici a občany s ní sympatizující, neboť pokud se disidentům podařilo propašovat do zahraničí jejich zprávy či prohlášení, dostávaly se zpět do země původu právě prostřednictvím BBC nebo RFE.

Závěrečný akt tak byl dokumentem mnoha kompromisů. Přesto obsahuje mnoho dohod, na kterých se všechny strany shodly snadno a rychle.

Velmi důležitou součástí Závěrečného aktu byla jeho preambule, která obsahuje 10 principů, jež řídí vztahy mezi státy. Je zde zahrnut jak *status quo* a nepropustnost hranic (Princip III.), hlavní cíl sovětské delegace, tak i respektování lidských práv a základních svobod (Princip VII.). Ty zahrnovaly svobodu myšlení, víry a náboženství. Je patrné, že jde o systém „něco za něco“, přesně v duchu prohlášení britské zprávy pro EHS z roku 1972. Východní blok, respektive Sovětský svaz, si ale prosadil princip nevměšování do vnitřních záležitostí (Princip VI.), na který se chtěli spoléhat při případných požadavcích Západu na dodržování lidských práv.³⁷

³⁶ *Helsinki Final Act*. www.osce.org/item/4046.html. [18.3.2007]

³⁷ *Helsinki Final Act*. www.osce.org/item/4046.html. [18.3.2007]

3. Situace po konferenci, reakce na Závěrečný akt KBSE

Reakce na podpis Závěrečného Aktu byly různé. Opoziční skupiny jej vítaly s nadějí a odstartovaly vlnu prohlášení, která požadovala dodržování lidských práv.

Co se týká Sovětského svazu a jeho východních spojenců, zdá se být samozřejmé, že představitelé těchto států i oficiální tisk prezentovaly Závěrečný Akt jako své vítězství. Polský i československý tisk hovořil o nových základech mírového soužití.³⁸ Přesto se však našly hlasy, které varovaly před obsahem třetího koše. Podle Gaddise musel Již během jednání sovětský ministr zahraničí, Andrej Gromyko, vysvětlovat soudruhům z politbyra, proč je nutné přenést se přes obavy z třetího koše. Rusové byli z části týkajících se lidských práv značně nervózní. Nebylo ovšem snadné a asi ani možné proti tomuto vystupovat nebo dokonce tato ujednání odmítnout. Všechny svobody byly obsahem Sovětské ústavy, i když nebyly respektovány, a jejich odmítnutí by bylo nemístné. Navíc nebylo možné pouze kvůli tomuto důvodu vycouvat z konference, o kterou Sověti tolik usilovali. I když sovětské politbyro vyjadřovalo jisté obavy z klauzulí o lidských právech, nakonec souhlasilo se zařazením tématu lidská práva do Závěrečného aktu KBSE.³⁹ Ministr zahraničí Gromyko ujišťoval Brežněva že Sověti jsou „pány ve svém vlastním domě a bude na Sovětech, a ti sami rozhodnou, co je a co není vměšování se do vnitřních záležitostí.“⁴⁰

I přesto ale panovaly obavy, nejhlasitěji je vyjadřovali Suslov, Andropov a Kosygin, zda třetí koš není příliš velkým ústupkem, otvírající dveře imperiálnímu vměšování. Gromyko opět dokázal tyto námitky vyvrátit, neboť stranické kolegy přesvědčil, že první koš je velkým vítězstvím. Navíc, jak již bylo výše uvedeno, nevěřil v to, že by

³⁸ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007. s. 103 - 105

³⁹ GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006, s.167-168

⁴⁰ DOBRYNIN, A. *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. Washington: First University of ahington Press Edition, 2001. s. 346

se některý z podepsaných států vměšoval do vnitřních záležitostí Sovětského svazu. Konečně, princip nevměšování do vnitřních záležitostí kteréhokoli ze zúčastněných států byl jedním ze základních principů obsažených v preambuli Závěrečného aktu. Jak informuje ve svých vzpomínkách Anatolij Dobrynin, sovětský velvyslanec ve Spojených státech v době příprav a podpisu Závěrečného aktu, o humanitárních klauzulích „se smělo informovat jen mlhavě a bez velké publicity.“⁴¹

Podle Dobrynina se Brežněv domníval, že klauzule týkající se lidských práv příliš potíží v SSSR nevyvolají. Ale jak už dnes víme, v tom se velmi mýlil. Podmínky sovětských disidentů se samozřejmě nezměnily přes noc, ale tento mezinárodní dokument je povzbudil k další činnosti, navíc teď zastřešenou mezinárodními úmluvami.

Zveřejnění Závěrečného aktu v *Pravdě* mu „dalo závažnost oficiálního dokumentu. Postupem doby se stal manifestem disentu a liberálního hnutí, což byl vývoj naprosto přesahující představivost sovětského vedení.“⁴²

Jak dále k této situaci poznamenává Gaddis, Helsinský proces, vyvolaný Sověty za účelem legitimizace jejich kontroly nad východní Evropou, se místo toho stal základnou opozice proti vládě. Sovětský svaz nemohl popřít to, k čemu se zavázal v Závěrečném aktu, a tak svým kritikům poskytl kritéria, na jejichž podkladě bylo možné hodnotit chování sovětského i ostatních komunistických režimů.⁴³

Situaci ve Spojených státech popisuje Gaddis jako zklamání. Podpis Závěrečného aktu se nesetkal s velkým úspěchem. Kissinger i Ford (38. president Spojených států amerických, 1974-1976) který po aféře Watergate nahradil svého stranického kolegu Nixona, byli jak

⁴¹ DOBRYNIN, A. *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. Washington: First University of ahington Press Edition, 2001s. 346

⁴² tamtéž, s. 347

⁴³ GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006, s.169

liberály tak konzervativci odsouzeni za to, že věc lidských práv hodili přes palubu. Podle nich neměla politika *détente* cenu, pokud to znamenalo zakonzervování stavu ve Východní Evropě. V průběhu prezidentské kampaně v roce 1976 prezident Ford i jeho stranický protikandidát Ronald Reagan (40. prezident Spojených států amerických, 1981-1989) stejně jako kandidát Demokratů James Carter (39. prezident Spojených států amerických, 1977 -1981) Helsinskou smlouvu odsoudili.

K tomu vedlo několik incidentů. Jedním z nich byla situace, kdy prezident Ford nepřijal sovětského disidenta Alexandra Solženicyna v Bílém domě těsně před podpisem Závěrečného aktu, protože se obával sovětské reakce. Co se týká sovětských disidentů, tak prezident Ford si dokonce postěžoval, že média věnují více pozornosti jemu, než Andreji Sacharovovi.

Dále na veřejnost pronikla zmínka jednoho z Kissingerových poradců, Helmuta Sonnenfeldta, o neorganickém, nepřirozeném vztahu mezi SSSR a státy Východní Evropy, která byla chápána jako uznání toho, že Rusové mají ve východní Evropě i nadále zůstat.⁴⁴

V zásadě lze situaci shrnout asi tak, že veřejnost i někteří politici, zejména demokraté, už nebrali politiku *détente* jako tu nejlepší možnou variantu jak docílit co nejlepší pozice ve vztahu se Sovětským svazem. Odvrátili se od Kissingerovi pragmatické „realpolitiky“ a během vlády Cartera nabrala politika Spojených států nový kurz.

Jak je patrné z popisu situace, který podává D.C.Thomas, nástup Cartera do úřadu presidenta znamenal, že výsledky KBSE přestaly být snižovány a otázka lidských práv se dostala do popředí zahraniční politiky Spojených států. Tento obrat ale začal již v roce 1976, kdy byl oběma komorami Kongresu USA 3. června schválen vznik *Komise Spojených států pro bezpečnost a spolupráci v Evropě*.

⁴⁴ GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006, s.168

Stalo se tak na nátlak silných emigrantských skupin a také několika senátorů. Konkrétně kongresmanka Fenwicková vycházela ze svých osobních poznatků a rozhovorů, které vedla s disidenty během své návštěvy Sovětského svazu. Zde se od dlouholetého opozičního aktivisty Jurije Orlova dozvěděla, že Závěrečný akt by mohl poskytnout nástroj proti sovětské moci. Situace sovětských disidentů ji natolik „ohromila“, že se rozhodla předložit návrh na ustavení výše uvedené komise. Další nátlakovou skupinou byli novináři a obránci lidských práv, kteří byli zavaleni zprávami o porušování lidských a občanských práv v Polsku, Sovětském svazu i Československu.

Sám president Carter už ve svých předvolebních projevech prohlašoval, že Spojené státy nemohou ignorovat situaci týkající se lidských práv ve východní Evropě. Ve svém inauguračním projevu řekl, „že Spojené státy vytrvají ve své oddanosti lidským právům a svobodě.“⁴⁵ Tlak evropských disidentů na spojence v Kongresu brzy přiměl Cartera věnovat se otázce lidských práv mnohem intenzivněji. Reakcí na situaci po založení Charty 77 bylo prohlášení ministerstva zahraničí z 26. ledna, které zákroky proti signatářům ostře kritizovalo a kritika se dotkla i toho, že československá vláda neplní Helsinské dohody. Carter si dokonce vyměnil dopisy s Andrejem Sacharovem, který presidenta chválil za jeho oddanost lidským právům.

Tato korespondence samozřejmě velmi rozrušila Sověty, kteří reagovali trváním na principu nevměšování do vnitřních záležitostí a naznačili, že by otázka lidských práv mohla nabořovat koncepci *détente* a také kontrolu zbrojení.⁴⁶

V této době už se ale rozbíhaly přípravy na konferenci v Bělehradě. Klíčovou otázkou bylo, jak velká pozornost má být na této konferenci věnována lidským právům a jejich porušování, případně

⁴⁵ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007.s.146

⁴⁶ tamtéž, s. 136 - 148

konkrétním případům z jednotlivých východoevropských států.

Spojené státy podle Thomase prosazovaly toto téma jako jedno z hlavních témat celé konference, zatímco evropské státy byly poněkud zdrženlivější. Obávaly se, že by přílišná pozornost věnovaná tomuto tématu mohla vzbudit další represe ve Východním bloku. To ovlivnilo i průběh konference samotné.

Zatímco velvyslanec USA na konferenci, Arthur Goldberg, informoval na schůzce k třetímu koši o porušování Helsinských dohod v Československu, země EHS prosazovaly méně konfrontační vedení rozhovorů. Výsledný text KBSE v Bělehradě z 9. ledna 1978 pouze hovořil o odhodlání všech zúčastněných států plnit Helsinská ustanovení.

Goldberg se zasazoval o to, aby byl vyvíjen stálý tlak na východní Evropu v otázce lidských práv, a to hlavně v nevládním sektoru. Na základě jeho osobního zasazení souhlasili členové Kongresu se vznikem *Výboru Spojených států pro dohled nad Helsinkami (U.S. Helsinki Watch Committee)*, který fungoval jako „nevládní organizace, složená z reprezentativní skupiny neoficiálních tvůrců veřejného mínění.“⁴⁷

Kromě tohoto výboru tlačily i jiné nezávislé skupiny na dodržování lidských práv v sovětském bloku. Například organizace Výbor pro mezinárodní svobodu publikování Asociace amerických vydavatelů odmítla podepsat jakýkoliv obchodní protokol se sovětským knižním průmyslem, pokud nebude v tomto státě více dbáno na lidská práva. Carterova administrativa dokonce odmítla prodat ruské agentuře TASS velmi moderní počítač a podmínky pro dovážení ropných technologií do SSSR byly stanoveny licencí, když se Američané od Asociace amerických vydavatelů dozvěděla o perzekvování předních

⁴⁷ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007. s. 159

sovětských disidentů Jurije Orlova, Alexandra Ginzburga a Anatolije Ščaranského.⁴⁸

⁴⁸ tamtéž, s. 158 - 159

4. Opoziční hnutí ve východním bloku

Podpisem Závěrečného Aktu se všechny podepsané státy zavázaly dodržovat občanská a lidská práva. Na základě tohoto podpisu se k němu přihlásila i opozice, která si otázku lidských a občanských vzala za svou a získala tak v boji proti režimu další prostředek, který byl navíc i mezinárodním tématem a byl podpořen mezinárodními úmluvami.

Opozice, tak jak existovala do roku 1975, byla v Československu značně roztržštěná. V Polsku i Sovětském svazu byla situace obdobná. V obou těchto státech vznikla silná opoziční skupina v roce 1976. V Polsku vznikl Komitét na obranu rolníků (*Komitet Obrony Robotników*, KOR), v SSSR byla založena Moskevská Helsinská skupina (také známá jako *Moscow Helsinki Watch Group*, MHWG). Disidenti a lidé nesouhlasící s komunistickým režimem tedy využili příležitost a nové opoziční celky opřeli o odkaz na Závěrečný Akt a garanci lidských a občanských práv, který teto spis obsahoval.

Rysem společným pro všechny opoziční skupiny, které se v těchto třech státech nacházely, bylo publikování samizdatové literatury, popřípadě organizování akademických přednášek v bytech disidentů. Jak poznamenává Timothy Garton Ash, jenom v Československu se muselo do této činnosti zapojit minimálně stovky, ale spíše tisíce přepisovatelů zakázaných publikací.⁴⁹

⁴⁹ GARTON ASH, T. *The Uses of Adversity*. London: Granta Books. 1991. s. 58

V Polsku vzniklo hnutí Towarzystwo Kursów Naukowych (TKN), také nazývané The Flying University. Jeho činnost, cíle a vznik poborně popisuje Barbara Falk. Cíle TKN byly čistě akademické, její organizátoři navíc takto unikali cenzuře. Zdarma se vzdělávat měli možnost ti, jimž bylo studium znemožněno z politických důvodů, nebo ti, kteří se vůbec na univerzitu nedostali. V období od září 1977 do května 1978 se konalo 120 přednášek. Oznámení o jejich konání se předávala buď formou letáků, nebo ústně mezi lidmi. Důležitým „vedlejším“ efektem TKN bylo posilování spojení mezi inteligencí a dělníky, neboť i ti byli účastníky jejích kurzů.⁵⁰

⁵⁰ FALK, B.J. *The dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press. 2003. s.44 – 45

4.1 Opoziční hnutí v SSSR

Hnutí za lidská práva se v Sovětském svazu nezrodilo až po Helsinské konferenci. Jak vysvětlují ve své studii J. Wielgohs, J. a V. Voronkov, už od roku 1969 existovala *Iniciativa na ochranu lidských práv v SSSR* a od roku 1970 také *Komise pro lidská práva v SSSR*. Obě neměly dlouhého trvání, první výše zmíněná ukončila svoji činnost pro represe členů v roce 1974 a druhé hnutí ještě o rok dříve.

Náplní *Inicativy* byly zejména petice a otevřené dopisy představitelům SSSR a Organizaci spojených národů o porušování lidských práv v Sovětském svazu. Druhá skupina se stala členem *Mezinárodní ligy pro lidská práva* a monitorovala stav týkající se lidských práv na území SSSR. Členy Komise byli například i již ostřílení disidenti Andrej Sacharov, Alexandr Solženytsin a spisovatel Alexandr Galich.

Kronika současných událostí byla také významnou součástí opozice. Poprvé se objevila v roce 1968 a během dalších let se stala

centrem samizdatu. V roce 1972 byla činnost organizátory přerušena pro rozsáhlou kampaň vedenou KGB proti opozici. V roce 1974 bylo ale vydávání Kroniky obnoveno a existovala až do roku 1983.⁵¹

Podle knihy *Východ*, neměla tato opoziční hnutí širokou členskou základnu. Šlo spíše o malá hnutí, která byla navíc neustále perzekvována a jejich činitelé zatýkáni. Odhaduje se, že šlo o deset tisíc disidentů a zhruba 250 tisíc jejich stoupenců. V tématech se mísily obrana lidských práv a zájmy národnostních a etnických menšin.⁵²

Po podpisu Helsinských dohod podávala opozice velké množství apelů na dodržování lidských práv a rozhodli se založit organizované hnutí, jehož náplní mělo být právě prosazování dohod z Helsink.

Vznik jedné z nejdůležitějších organizací popisuje D.C. Thomas. Dne 12. května uspořádal Andrej Sacharov ve svém bytě tiskovou konferenci. Té se zúčastnili mimo jiné Jurij Orlov, Jelena Alexejeva, Alexandr Ginzburg a Anatolij Ščaranskij a oznámili na ní založení *Pomocné skupiny pro zavádění Helsinských dohod v SSSR*. Tato skupina je známa spíše pod názvem *Moskevská Helsinská skupina (Moscow Helsinki Group – MHG)* a jako svůj hlavní cíl si stanovila sbírat informace o porušování lidských práv a poskytovat pomoc obětem těchto represí a navíc hodlala tyto informace poskytovat vládám těch států, které podepsaly Závěrečný akt. O skupině se dozvěděli i západní novináři, když je na schůzce o jejím vzniku informovali Andrej Sacharov a předseda moskevské pobočky Amnesty International Valentin Turčin. Oba vyjádřili naději, „že jejich úsilí se na Západě setká s kladným přijetím.“⁵³

⁵¹ WIELGOHS, J., VORONKOV V. Soviet Russia in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, D., WIELGOHS, J. (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s. 102 – 103

⁵² VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha: Libri, 2000. s.499

⁵³ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia. 2007. s. 173

Jak dále Thomas uvádí, zpráva o založení MHG se skrze poslech zahraničního rozhlasu rozšířila po SSSR a postižení občané skupinu kontaktovali. Skupina tak dosáhla zaktivizování občanů a měla tedy zásluhu na rozšíření řad sovětského disentu. Její význam ale nespočíval jen v tom. Skupině se podařilo sjednotit rozličná hnutí, například věřící, obránce lidských práv a bojovníky za práva menšin s lidmi, kteří chtěli emigrovat. Lidé tak dokázali prakticky využít to, co jim Závěrečný akt poskytoval.

V návaznosti na MHG vznikl Křesťanský výbor na obranu práv věřících (prosinec 1976) a Pracovní výbor pro vyšetřování politického zneužívání psychiatrie (leden 1977).

Helsinské skupiny vznikly také na Ukrajině (9. listopad 1976), v Litvě (25. listopad 1976), v Gruzii (leden 1977) a v Arménii (květen 1977).⁵⁴

Důležitou roli hrál také Podpůrný fond pro politické vězně a jejich rodiny, založený již v roce 1974 Solženytsinem a Ginzburgem pro podporu výše uvedených osob. Financován byl částečně z darů poskytnutých zakladateli, ale především dary ze zahraničí. Jako mnohé jiné disidentské organizace, i tato ukončila činnost v roce 1984, v Andopovově období zvýšené represe.⁵⁵

V prvních letech po Helsinské konferenci nebyly podle Thomase represe ze strany státu vůči opozici zdaleka tak tvrdé jako v období koncem 60. let. Lze to vykládat tak, že Sověti velmi nutně potřebovali technologickou výměnu poskytnutou Západem, neboť jejich hospodářství se neustále propadalo a nechtěli proto riskovat porušení dohod z helsinského procesu.⁵⁶

⁵⁴ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia. 2007. s.174 - 175

⁵⁵ WIELGOHS, J., VORONKOV V. Soviet Russia in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, D., WIELGOHS, J. (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s. 104

⁵⁶ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia. 2007. s.176 – 177

Represe opět přitvrdily v období vlády Andropova, dřívějšího velitele KGB, a během nich, v letech 1982 až 1984, muselo mnoho skupin ukončit svoji činnost pro perzekuci svých členů.

Jak Voronkov a Wielgohs dodávají, všeobecně lze říci, že všichni aktivisté činní v hnutích na obranu lidských práv byli během své činnosti zadrženi, uvězněni, posláni do pracovních táborů či psychiatrických léčeben, nebo dokonce zbaveni občanství a přinuceni k emigraci.⁵⁷

Nejznámějšími případy jsou kauzy Alexandra Solženytsina a Andreje Sacharova. Solženytsin, který obdržel v roce 1970 Nobelovu cenu za literaturu za dílo *Souostroví Gulag*, ale který byl v roce 1974 násilně odsunut nejprve do Západního Německa, odkud v roce 1976 odjel do Spojených států. Sacharov, otec sovětské vodíkové bomby a uznávaný vědec a akademik, byl nejenom zbaven veškerých státních ocenění a vyznamenání, ale v roce 1980 byl navíc deportován do Gorkého. Tady strávil dalších šest let v pracovním táboře, kde se pokoušel psát paměti. V roce 1986 mu byl povolen návrat do Moskvy, kde se opět začlenil do opozičního hnutí a v roce 1989 byl zvolen poslancem.⁵⁸

Hnutí za lidská práva a činnost opozice byla velkými čistkami v letech Andropovovy vlády zcela ochromena. Jako takové však hnutí vzbudilo nejen v Sovětském svazu, ale především na Západě velký ohlas a obrátilo k sobě pozornost demokratických vlád i jejich občanů. To byl jeden z cílů opozice, neboť věřili v to, že právě pomoc Západu a jeho tlak na dodržování lidských práv přispěje ke zlepšení situace sovětských občanů. Nepochybně se jim toto podařilo, alespoň v první dekádě po podpisu Závěrečného aktu, neboť pozornost, kterou této

⁵⁷ WIELGOHS, J., VORONKOV V. *Soviet Russia in Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s. 105

⁵⁸ *Andrei Sakharov, Alexandr Solzhenitsyn*. www.wikipedia.org [3.5.2007]

otázce věnoval americký prezident Carter, byla klíčovým bodem vývoje a díky této změně v americké zahraniční politice o sobě mohli sovětští i českoslovenští a polští aktivisté za lidská práva dát Západu vědět. Důležité je, že tak činili s vědomím, že jim Západ naslouchá a jejich situace mu není lhostejná.

4.2. Opoziční hnutí v ČSSR

Po neklidném výročí Pražského jara v létě 1969 začala StB pracovat na likvidaci opozice a to se jí také podařilo. V období normalizace byla většina členů opozice byla postavena před soud a uvězněna. V letech 1971 – 1972 byly téměř všechny opoziční aktivity zlikvidovány.⁵⁹

Opozičních hnutí nebylo mnoho. Československé hnutí za demokratický socialismus působilo v Brně, exkomunisté (mezi nimi například: Zdeněk Mlynář - právník, politolog a politik; Jaroslav Šabata - filosof, psycholog, politolog a politik; J. Hájek - právník, historik, diplomat a politik) představovaly různé názorové proudy a Hnutí revoluční mládeže, vedené Petrem Uhlem (novinář a politik, kterého autor Rudého Práva v článku, nazvaném Ztroskotanci a samozvanci, z 12.1.1977 označil za „anarchistické a trockistické individuum.“⁶⁰, se snažilo působit hlavně ilegálně a diverzně.⁶¹ Od počátku sedmdesátých se také zapojili do opoziční činnosti jednotlivci, jmenujme například Rudolfa Battěka (sociolog, politolog a politik), dramatika, spisovatele a bývalého komunistu Pavla Kohouta, profesora Jana Patočku nebo

⁵⁹ TŮMA, O. Czechoslovakia in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, D., WIELGOHS, J. (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s.37

⁶⁰ *Ztroskotanci a samozvanci*. in Rudé právo, 7.2.1977

⁶¹ OTÁHAL, Milan. Programová orientace disentu 1969 -1989. in *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu v letech 1968-1989*, Blažek P.(ed), Praha: Dokořán, 2005 s. 28 - 31

Václava Havla, pozdějšího československého a následně českého presidenta.

Prostředí undergroundu se stalo jedním ze zdrojů opozice. Proces a zásah (v letech 1973, 1975, 1976) proti členům kapely The Plastic People of the Universe i procesy proti dalšímu hudebnímu uskupení DG307 dal popud k jistému sjednocení jednotlivých názorových proudů.

Proces vzniku nejvýznamnější československé opoziční skupiny popisuje podrobně Vilém Prečan. Václav Havel popisuje atmosféru u soudu jako atmosféru rovnosti, solidarity a pospolitosti, která se pak stala i atmosférou Charty v prvních měsících její činnosti.⁶²

Tato silná opoziční skupina vznikla na základě shody disidentů na tématu lidských práv, jakožto na průsečíku jejich zájmů. Lidská a občanská práva, která byla obsahem třetího koše a součástí Závěrečného Aktu, se tak stala programem nové opozice, která vystoupila v lednu 1977 s Prohlášením Charty 77.

Toto prohlášení podepsalo jen během prvních dnů 242 lidí. Jak tehdejší přípravy popisuje Václav Havel, rozběhly se v prosinci 1976, kdy byl během několika schůzek připravován text budoucí Charty 77. Jak Havel uvádí ve svých vzpomínkách, „na první schůzce nebyly obrysy toho, co chystáme, zřetelné; (...) Vzpomínám si, že teprve po té schůzce nás Hejdánek, (...) upozorňoval, že by se to mohlo opřít o nedávno vydané Pakty o lidských právech; s toutéž myšlenkou přišel paralelně, ale také až po té první schůzce, Mlynář.“⁶³

Z těchto osobních vzpomínek je patrné, že československá opozice se inspirovala zahraničím, kde vznikly skupiny na základě Závěrečného Aktu a že tuto myšlenku přijali i českoslovenští disidenti.

⁶² HAVEL, V. Jak se rodila Charta 77 in *Charta 77, 1977 – 1989: od morální k politické revoluci*. PREČAN, V. Bratislava: Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, 1990. s. 17

⁶³ PREČAN, V. *Charta 77, 1977 – 1989: od morální k politické revoluci.*/ uspořádal Vilém Prečan. Bratislava: Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, 1990. s. 18

Kompletní text prohlášení otiskly tři přední západoevropské deníky: Le Monde, The Times a Frankfurter Allgemeine Zeitung; a také americký The New York Times.

Velká část západoevropské společnosti tak byla informována o aktivitách československé opozice a mohla jí tak vyjádřit podporu, především morální, která byla pro signatáře velice důležitá.

Charta v Prohlášení Charta 77 uvítala, že se stát přihlásil k těmto paktům, protože „svobody a práva, jež tyto pakty zaručují, jsou důležitými civilizačními hodnotami, k nimž v dějinách směřovalo úsilí mnoha pokrokových lidí, a jejichž uzákonění může významně pomoci humánnímu rozvoji naší společnosti.“⁶⁴ V textu Prohlášení chartisté upozorňují na nedostatky v oblasti lidských a občanských práv v ČSSR.

Jmenují například popírání svobody projevu, se kterou je spojena nemožnost pracovat v příslušném oboru kvůli názorům, jež jsou odlišné od oficiálních; vyhledávání a rozšiřování informací; svoboda náboženského vyznání a právo na vzdělání. Jako nástroj k potlačování těchto práv a svobod identifikují politickou moc vládního aparátu, která je všemocná a všudypřítomná a občany nekontrolovatelná.

Charta se prohlásila za volné, otevřené a neformální společenství, ke kterému patřili všichni, kteří souhlasili s jejím Prohlášením. Neměla vnitřní strukturu ani stanovy. Nebylo tedy možné stát se členy Charty, signatáři pouze podpisem vyjadřovali souhlas s jejím Prohlášením z 1.1.1977. Jejimi představiteli, kteří měli právo za Chartu hovořit, byli mluvčí, kteří se ve trojicích střídali po době jednoho roku. První trojicí byli Václav Havel, Jan Patočka a Jiří Hájek. Do roku 1989 podepsalo Chartu 77 celkem 1898 osob.⁶⁵

⁶⁴ *Prohlášení Charty 77*. http://www.totalita.cz/texty/ch77_dok_1977_01_01.php [26.4.2007]

⁶⁵ tamtéž

Reakce komunistického režimu byla rychlá. Okamžitě jak začalo sbírání podpisů a po uveřejnění textu Prohlášení Charty v zahraničních dennících, rozjela StB akci, při které pozatýkala a vyslýchala mnohé signatáře. Od 8. ledna se v novinách objevovaly články s negativními ohlasy proti signatářům. Pravděpodobně nejznámější z nich „Ztroskotanci a samozvanci“ (Rudé Právo 12.1.1977) Chartu tvrdě kritizoval. Prohlášení bylo označeno jako „protistátní, protisocialistický, protilidový a demagogický hanopis.“ Disidenti jsou označováni jako „pestrá směsice lidských a politických ztroskotanců.“⁶⁶

President Husák a předseda Federálního shromáždění Alois Indra se poprvé zmínili o Chartě až 23. ledna, kdy ji Husák označil za pamflet proti socialistickému Československu.⁶⁷

Na podporu budování socialismu v Československu a k odsouzení „*lživého pamfletu*“ bylo svoláno shromáždění umělců, skladatelů, architektů i spisovatelů. Výsledkem byla tzv. *Anticharta*, kterou 28. ledna 1977 v Národním divadle podepsalo 76 národních umělců, 360 zasloužilých umělců a na 7000 dalších osob.⁶⁸

V porovnání s celkovým počtem občanů ČSSR se může zdát, že šlo o minoritní hnutí bez většího společenského ohlasu. Porovnáme-li případ Charty 77 s polskou Solidaritou, skutečně se nejedná o masovou organizaci. Důvod proč tomu tak bylo, byl podle Milana Otáhalo strach československých občanů z represe, uvěznění, ztráty zaměstnání nebo nedosažitelnosti studia pro děti signatářů.⁶⁹

⁶⁶ PREČAN, V. *Charta 77, 1977 – 1989: od morální k politické revoluci.*/ uspořádal V. Prečan. Bratislava: Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, 1990. s. 23 - 31

⁶⁷ KLAUSOVÁ, K. Věčná sláva ztroskotanců a samozvanců in *Týden*, roč.XIV. (2007) č.1.

⁶⁸ <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/ch77anti.php> 29.4.2007

⁶⁹ OTÁHAL, Milan. Programová orientace disentu 1969 -1989. in *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu v letech 1968-1989*, Blažek P.(ed), Praha: Dokořán, 2005 s.34

Havel považoval právě tyto existenční obavy za důvod, proč se lidé přizpůsobili životu v reálném socialismu.⁷⁰

Jako vysvětlení téhož jevu uvádí Prečan, že „většina obyvatelstva neviděla smysl v tom podstupovat rizika spojená s odporem proti režimu, anebo že rizika takového počínání zdála se být příliš vysoká. Jde vlastně o totéž: příliš velká cena za nejistý výsledek.“⁷¹

Ačkoli se většina obyvatel bála vyjádřit svoji podporu veřejně, téměř 40% obyvatel ČSSR sympatizovalo s cíli opozice a ještě vyšší bylo toto procento mezi lidmi s vyšším vzděláním.⁷²

Důležitou sesterskou organizací Charty 77 byl *Výbor na obranu nespravedlivě souzených* (VONS) založený 27. dubna 1978. Jak uvádí Jaroslav Pažout, impulzem pro jeho založení bylo zatčení Havla, Landovského a hudebníka Jaroslava Kukala v lednu 1978. Na jejich obranu vznikl *Výbor na obranu tří*, který přispěl k propuštění uvězněných po šesti týdnech. VONS byl oficiálně založen, aby, slovy Anny Šabatové, „každý, koho nespravedlivě zavřou a o kom se dozvíme, měl alespoň nějakou ochranu, aby nezůstal bezejmenný.“⁷³

O případech získával VONS informace od Charty 77, undergroundu a církve. Nejvýraznějšími postavami byli od počátku Václav Benda, křesťanský intelektuál, a Petr Uhl. VONS byl v úzkém kontaktu s organizacemi *Amnesty International*, *Helsinki Watch*, a s křesťanskou organizací *Pax Christi*. Činnost byla financována hlavně ze zahraničí.⁷⁴

⁷⁰ HAVEL, Václav. Otevřený dopis in *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 ; Dálkový výslech*. Jan Šulc(ed). Praha : Torst, 1999

⁷¹ PREČAN, Vilém. *Novoroční filipika 1995. Dissent a Charta 77 v pojetí Milana Otáhalo*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1995. s.27

⁷² TŮMA, O. Czechoslovakia in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s.45

⁷³ PAŽOUT, J. Výbor na obranu nespravedlivě souzených in *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu v letech 1968-1989*, Blažek P.(ed), Praha: Dokořán, 2005 s.97

⁷⁴ tamtéž, s. 98 – 101

Odkaz Charty a VONS směrem k lidským právům a Helsinkám je nepopíratelný. Ačkoli se nikdy nestaly masovým hnutím, jejich činnost byla nenahraditelná a výjimečná. Monitorovala stav dodržování lidských práv a tlačila na režim, aby dodržoval své mezinárodní závazky. Charta vždy vystupovala veřejně, protože tvrdila, že jejich existence je plně v souladu se zákony ČSSR a tak nechtěl být mimo ně, v ilegalitě.⁷⁵

Kontakty se zahraničím představovaly důležitou součást její činnosti, neboť hlavně prostřednictvím zpráv, které se dostávaly do rádií jako BBC a RFE byla západní veřejnost informována o stavu lidských práv v Československu.

Konkrétní zájem o věc projevil jako první Max van der Stoel, holandský ministr, který se setkal jak s představiteli vlády tak s mluvčími Charty 77. Tím udal směr pro další přístup k těmto disidentským skupinám a jeho návštěva jednoznačně formovala postoje Západu směrem k otázce lidských práv. Toto poskytlo Chartě mezinárodní legitimitu a ovlivnilo chování západních politiků a diplomatů vůči ní a opozici ve Východním bloku jako takové.⁷⁶ Rakouský kancléř Bruno Kreisky dokonce nabídl azyl vedoucím představitelům Charty a Evropský parlament přijal v červnu 1979 rezoluci, která konstatovala, že pronásledováním signatářů se československá vláda dopustila porušení Helsinských dohod.⁷⁷ Známy je i případ francouzského presidenta Françoise Mitteranda, který se během své návštěvy Prahy setkal na snídani s disidenty.

Konkrétními kontakty se zahraničím byla spolupráce s *Mezinárodními odbory (International Labour Organization – ILO)* nebo setkání s představiteli polské Solidarity na česko-polských hranicích.

⁷⁵ TŮMA, O. Czechoslovakia in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s. 4

⁷⁶ tamtéž, s. 38

⁷⁷ SKILLING, G. *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London: Allen & Unwin. 1981. s.151, 158

Během stávek v Polsku v roce 1980 vydala Charta prohlášení, ve kterém označila cíle polské opozice (právo na nezávislé odbory a stávkou, svobodu projevu) za identické s cíli Charty a v prohlášení z prosince téhož roku varovala před použitím síly v Polsku a před československou intervencí v polských záležitostech. Charta odsoudila vyhlášení válečného stavu, což bylo realizováno skrze *Kruh československo-polského přátelství*. V roce 1986 bylo v souvislosti s třicetiletým výročím maďarských událostí vydáno prohlášení, které podepsalo 122 osob z Československa, Polska, NDR a Maďarska.⁷⁸

Následná konference v Bělehradě (1978) byla hnutími za lidská práva netrpělivě očekávána. Skromná očekávání Charty byla potvrzena, když byly východní režimy, konkrétně ČSSR, NDR a SSSR, kritizovány za porušování lidských práv. Následná deklarace Charty potvrzovala spokojenost s výsledkem konference, kde se potvrdilo, že otázka lidských práv se stala mezinárodní otázkou a potvrdila se závaznost Závěrečného aktu z Helsink.⁷⁹

KBSE v Bělehradě také potvrdila, že diplomaté mohou na státy Východu tlačit, aby zlepšily stav lidských práv ve svých zemích. Chyběly jim k tomu však větší prostředky pro nátlak. Jedinou pákou se ukázaly být ekonomické argumenty, tedy omezení půjček či neposkytnutí nových technologií, což platilo zejména na Polsko.

Názorová rozmanitost Charty jí nezabránila v tom vystupovat jako jednotný celek a byla inspirací pro mnohá další hnutí. Přes svou původní zásadovou „nepolitičnost“ se na konci osmdesátých let začala Charta politizovat. Její činnost vešla ve známost v zahraničí a lze tvrdit, že to byl jeden z podstatných kroků k úspěchu. Zahraniční podpora byla

⁷⁸ FALK, B.J. *The dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press. 2003. s.91

⁷⁹ SKILLING, G. *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London: Allen & Unwin. 1981. s.160 – 161, 173

pro Chartu nezbytná a po morální stránce velmi důležitá. Důraz na lidská práva, opřený o Závěrečný akt Helsinské konference, vynesl disidentům pouze perzekuci a věznění, přesto ve svém úsilí neustali a domácími politiky už nemohli být ignorováni. Neustálým upozorňováním na porušování lidských práv nabourala Charta 77 obraz Husákova režimu doma i v zahraničí. Sám se diskreditoval, když trestal své občany za to, že požadovali, aby stát plnil své mezinárodní závazky.

4.2 Opoziční hnutí v Polsku

Situace v Polsku byla výrazně ovlivněná ekonomickým stavem země. Polsko bylo sužováno nedostatkem základního zboží a ekonomika se nehroutila pouze díky mezinárodním půjčkám, zatímco dluhy závratně rostly. Nakonec to byly právě ekonomické záležitosti, které uvedly v činnost masu lidí a daly příležitost opozici, aby se zformovala do kompaktní skupiny.

Předzvěstí pozdějších událostí bylo plánované zdražení potravin v roce 1970. To se nakonec neuskutečnilo, protože lidé začali proti tomuto tvrdě protestovat. Nakonec byl generální tajemník strany Gomulka ve funkci nahrazen Edwardem Gierkem a lidé čekali, zda tento nový muž strany splní své sliby.

Za vznikem první polské jednotné opoziční skupiny je třeba hledat konkrétní události. Jejich podrobný popis je uveden v knize *Východ*. Příčinou vzniku nové opoziční skupiny bylo zdražování základních potravin. 24.června 1976 vypukly na mnoha místech v zemi protesty. Po nasazení policie vláda večer oznámila odklad zdražení na neurčito. Situace se ale neuklidnila a vláda sáhla k represím.

Na pomoc obětem represálií se rozběhla spontánní akce, jejímž cílem bylo pomoci všem poškozeným, a to jak právně, tak finančně. Konečně 23.září 1976 vešlo ve známost založení organizace *Komitet na obranu rolníků (Komitet Obrony Robotników, KOR)*, jehož založení

se oznamovalo v dokumentu *Výzva ke společnosti a orgánům PLR*. Tento dokument podepsalo 14 osob, jejichž politická orientace i minulost byla velmi pestrá.⁸⁰

Prvním cílem KORu byla amnestie pro zadržené, pak se mělo hnutí věnovat tématu lidských práv, takže identita hnutí se odkazovala na helsinské dohody.

KOR navíc dokázal spojit dělníky s intelektuály tím, že obě skupiny přesvědčil o tom, že téma lidských práv odpovídá zájmům všech.⁸¹

Další opoziční hnutí, které spojilo svou činnost s otázkou lidských práv bylo *Hnutí na obranu práv a člověka občana* (ROPCiO), založené 25. března 1977. Cílem bylo monitorování plnění helsinských dohod a o tomto skupina informovala prostřednictvím veřejných prohlášení. Ke stejnému účelu sloužil i samizdatový měsíčník *Opinia*.⁸²

Podíváme-li se na opozici před datem založení KOR, tak jak ji popisuje *Východ*, byla stejně jako v tehdejší Československu roztržena. Intelektuálové byli částečně v opozici a mnozí z těch, co zůstali, čekali na výsledky „druhého Polska.“⁸³ Pro domácí opozici bylo významné trvalé spojení s emigrací, která byla velmi aktivní a její tiskoviny, londýnský *Aneks* nebo pařížská *Kultura*, poskytovaly prostor pro úvahy o dalších opozičních aktivitách. Významnou stať, *Nový evolucionismus*, o dalším směřování opozice publikoval v roce 1976 Adam Michnik. Podle jeho teorie měla opozice adresovat „svůj program veřejnosti a jejím prostřednictvím vyvíjet nátlak na režim, který vzhledem k tomu, že je svou hospodářskou strategií vázán na západní

⁸⁰ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha: Libri, 2000. s. 548

⁸¹ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia. 2007. s.180 – 181

⁸² tamtéž, s.181

⁸³ *Druhé Polsko*. Termín, který použil generální tajemník E.Gierek pro svůj plán rozvoje Polska

úvěry, technologie a licence, se bude zdráhat uplatnit drastické represe.“⁸⁴

Návrhy na změny v ústavě, které předložili politici byly důsledkem přijetí helsinského Závěrečného aktu. Ústava sice odpovídala helsinským dohodám, ale vymahatelnost lidských práv byla podmíněna loajalitou ke státu. Takže prakticky bylo stále velmi obtížné požadovat jejich uplatňování, neboť si jistě není těžké domyslet, že disidenti nebyli považováni za loajální občany polského státu.

Velmi důležité pro další vývoj bylo, jak velkou podporu si hnutí za lidská práva získá mezi běžnými lidmi. Polsko tvořilo v celém Východním bloku výjimku v tom, že se zde hnutí za lidská práva mohlo opřít o silnou dělnickou základnu.⁸⁵

Významnou roli hrála v rámci polské opozice římsko katolická církev. Jmenování krakowského arcibiskupa Karola Wojtyly papežem 16.10.1978 bylo pro Poláky mimořádně důležité. Když i přes Brežněvovo varování dovolil Edvard Gierek návštěvu papeže Jana Pavla II., nevědomky tím podpořil proces, který následně skončil pádem režimů ve východní Evropě. Karol Wojtyla už jako „kněz, arcibiskup i kardinál pracoval na uchování, posílení a rozšíření vazeb mezi individuální morálkou Poláků a univerzální morálkou římskokatolické církve.“⁸⁶

Když Jan Pavel II. promluvil k milionům lidí na Varšavském Vítězném náměstí, řekl svým Polákům, aby „vyslali svého ducha a tvář země bude obnovena“ přidavši „tvář této země.“ Podle Stefani Sonntag působilo zvolení Jana Pavla II. jako katalyzátor pro založení Solidarity, protože bohoslužby, konané během jeho návštěvy, připomínaly demonstraci síly proti státní moci.

⁸⁴ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha: Libri, 2000. s. 549

⁸⁵ tamtéž, s. 548 - 550

⁸⁶ GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006, s. 171 – 172

Během papežových veřejných vystoupení došlo k propojení národních a náboženských symbolů a navíc měla, co se týká počtu zúčastněných lidí, masový charakter, což opozici doposud chybělo.⁸⁷

Bylo tedy evidentní, že Gierek situaci podcenil a zřejmě ani Brežněv si nedokázal představit, jak moc může církev a její nejvyšší představitel papež, nyní Polák, ovlivnit polskou vnitropolitickou situaci.

Církev měla v komunistickém Polsku poměrně značný vliv, i když nešlo o vliv prvotně politický. Podrobný výklad o jejím vlivu podává Barbara Falk. Majíce v zemi značný vliv už od středověku upevnila svou pozici po třetím dělení Polska, kdy převzala patronát nad snahou o zachování polského jazyka, kultury a národa jako takového. Během německé okupace za druhé světové války pracovala církev společně s domácím hnutím odporu. Identifikace polského národa s katolicismem byla kulturní a geografickou realitou.

Polská opozice vůči jakékoli autoritářské vládě tedy byla spojena s církví, která si podržela nezávislost ve věcech víry i v dobách komunistické vlády. Církev často fungovala jako prostředník ve vyjednáváních mezi opozicí a vládní mocí. Její hlavní představitelé podporovali Poláky v opoziční činnosti a poskytovali jim morální podporu a církev jako taková spojovala věci náboženské a národní. Nejdůležitějšími postavami poválečné polské církve byli kardinál Wyszyński a první neitalský papež Jan Pavel II.⁸⁸

Církev a víru považoval za zdroj své síly a inspirace i Lech Walesa. V roce 1981 ho papež osobně přijal ve Vatikánu. V dubnu 1983 papež návštěvu Walesovi oplatil, když se s ním setkal při své druhé návštěvě Polska v dobách svého pontifikátu.⁸⁹

⁸⁷ SONNTAG, S. Poland in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s. 9

⁸⁸ FALK, B.J. *The dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press. 2003. s.18 - 21

⁸⁹ http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1983/walesa-bio.html [3.5.2007]

Jedním z faktorů, které vedly k založení Solidarity, největšího polského opozičního hnutí, bylo opět zdražování. Proces jejího založení je detailně popsán v knize *Východ*. Stávky, které se v červenci 1980 se v druhé polovině rozšířily na pobřeží Baltského moře, když se hlavními centry nespokojenosti staly loděnice v Gdyni, Gdaňsku a Štětíně.

Byl zřízen *Mezipodnikový stávkový výbor* (MKS) jako hlavní koordinátor stávek v Polsku. Na základě dohod z 30. srpna ve Štětíně, 1. září v Gdaňsku, 3. září v Jastrzebie a 11. září v Katovicích se vláda zavázala uznat právo na stávku a založení nezávislých odborů. Požadovala souhlas stávkujících s vedoucí rolí PSDS (Polská sjednocená dělnická strana) a to, že nové odbory nebudou hrát roli nové politické síly.

Během stranických změn, kdy byl Edward Gierek sesazen z pozice generálního tajemníka a nahrazen Stanislawem Kaniou, došlo 8. září k důležitému zlomu. MKS oznámil vystoupení z oficiálních odborů a chystal se založit nové, nezávislé odbory. 17. září 1980 byly založeny jako *Nezávislé samosprávné odbory „Solidarita“*. Vrcholným představitelem se stal hned od počátku Lech Walesa, pozdější polský prezident a laureát Nobelovy ceny za mír, který stál v čele Zemské koordinační komise, jež nové odbory vedla. Dobrá organizovanost Solidarity (kopírovala strukturu státní správy a navíc byly v rámci teritoriálního uspořádání vymezeny zvláštní historické regiony, například Velkopolsko, Dolní slezsko aj.) přispěla k její síle.

Důsledkem dobré organizace Solidarity byla mimo jiné i neschopnost strany a vlády reagovat na založení této organizace. Řešení z let 1956 a 1970 se nedala použít. Strategie z těchto let nefungovala, protože Solidarita byla silou, počtem i organizovaností nesrovnatelná s čímkoli předtím.

Mezi 9-10 milionů členy tohoto hnutí bylo i mnoho členů PSDS, odhaduje se, že zhruba jeden milion. To byla asi třetina všeho členstva

polských komunistů, proto bylo pro státní moc obtížné na Solidaritu reagovat.⁹⁰

Po sjezdu Solidarity na podzim 1981 se sám rozpustil KOR, který fungoval jako ideologická základna Solidarity a jeho členové začali pracovat přímo pro Solidaritu samotnou.

Vyhlášení válečného stavu v prosinci 1981 bylo pro Solidaritu a její venkovskou a studentskou sesterskou organizaci likvidační. Jak podotýká Stefani Sonntag, i přesto, že tisk již několik týdnů diskutoval o možnosti jak legálně vyhlásit stav pohotovosti, Solidarita nepodnikla žádné zvláštní přípravy jak na tuto možnost reagovat.⁹¹ Když generál Jaruzelski (vystřídal Kaniu ve funkci generálního tajemníka) vyhlásil 13. prosince válečný stav, strana zahájila útok na Solidaritu. Již v noci proběhlo rozsáhlé zatýkání vedoucích činitelů Solidarity, opozice a také členů PSDS, mimo jiné byl internován i Gierek.⁹² Solidarita tak byla paralyzována a vyhlášení válečného stavu mohlo být považováno stranou za úspěšné.

Jak uvádí autoři knihy *Východ*, Solidarita přešla do ilegality a stala se spíše konspirační organizací. Teprve hledala způsob, jak dále fungovat. Její činnost už nebyla tak masová, jako v dobách před vyhlášením válečného stavu. Lidé byli zpacifikováni, navíc situace okolo potravin byla opět mimořádně tíživá a lidé zřejmě dali přednost plnění svých základních potřeb před činností v opozici, která byla navíc pronásledována státním aparátem.⁹³

Napojení na lidská práva bylo základní myšlenkou hnutí KOR, (později rozpuštěného, jehož členové se připojili k Solidaritě), ale i hnutí

⁹⁰ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha: Libri, 2000. s.558-564

⁹¹ SONNTAG, S. Poland in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004. s. 10 – 11

⁹² VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha: Libri, 2000. s. 566

⁹³ tamtéž, s.568

ROPCiO, které mělo monitoring stavu lidských práv přímo „v popisu práce“. Stát nemohl reagovat jinak než jejich potlačováním, ale zároveň se obával toho, že mu nebudou poskytnuty mezinárodní půjčky a investice, které polská ekonomika tolik potřebovala. Ostatně na tento nátlakový prostředek poukazoval ve své stati Nový evolucionismus už Adam Michnik v roce 1976. To byla nakonec hlavní páka, kterou Západ používal jako nátlakový prostředek na státy Východu. Nakonec to také byla ekonomická situace, která donutila Jaruzelského s opozicí jednat, což skončilo až polosvobodnými volbami v roce 1989 a drtivým vítězstvím Solidarity v nich.

Stejně jako u Charty 77 i pro Solidaritu platí, že její kontakty se zahraničím a napojení na Helsinskou síť v západní Evropě a Spojených státech (kde byla silná skupina polských emigrantů) byly pro její činnost zásadní, protože jí poskytovaly podporu a zároveň západní veřejnost informovali o stavu lidských práv v Polsku. Na rozdíl od Charty se ale od počátku své činnosti prezentovala Solidarita jako spíše politická opozice, i když činnost KORu byla více orientována na lidská práva. Polsko se tak stalo jednou z několika zemí ve Východním bloku, kde opozice odvozovala svoji legitimitu od mezinárodních závazků, které jejich stát podepsal v Helsinkách a vyžadovala jejich plnění.

Závěr

Podpis Závěrečného aktu byl vítězstvím všech. Cesta k němu byla velmi dlouhá a lemovaná spory téměř o každé slovo či větu.

Samotné konání KBSE bylo podmíněno několika faktory. Američané využili sovětský tlak na konání konference k uzavření rozhovorů SALT, dohodě o Berlínu, a zásluhou Willyho Brandta došlo k uzavření bilaterálních smluv mezi SRN a Polskem, ČSSR a NDR a také se Sovětským svazem. SSSR usiloval především o nedotknutelnost hranic a uznání poválečného *statu quo* v Evropě. EHS sledovalo vlastní specifické cíle vázané na domácí veřejné mínění a principy západoevropské demokracie.

Uznání *statu quo* v Evropě, nedotknutelnost hranic a nevměšování se do vnitřních záležitostí prezentoval Brežněv jako ohromné vítězství. Rizika spojená s otázkou lidských práv si Brežněv s největší pravděpodobností neuvědomoval a proto, aby získal potvrzení *statu quo*, byl ochoten připustit i začlenění otázky lidských práv mezi základní principy preambule Závěrečného aktu.

Podle Thomase je možné vysvětlit chování sovětského režimu pomocí konstruktivistické teorie. Ta tvrdí, že touha komunistických režimů po legitimizaci sebe sama a uznání jejich mezinárodního postavení byla tak velká, že režim přijal úctu k lidským právům jako nutný ústupek na cestě k cíli.⁹⁴ Sověti navíc nemohli dopustit riziko zastavení KBSE, protože by byli obviňováni z bránění *détente*.

Otázka lidských práv byla během konference tlačena do pozadí jak Američany, kteří nechtěli, aby případně zhatila možný rychlý průběh KBSE, tak Sověty, kterým přišla nepřípustná z hlediska podstaty jejich režimů, které kontrolovaly a omezovaly životy svých občanů a sledovaly každý jejich krok.

⁹⁴ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia. 2007. s. 277

Američané také v prvních letech vyjednávání o konferenci nechtěli otevírat téma lidských práv, protože jak Řecko, tak Portugalsko a Španělsko byly řízeny autoritativními režimy.

Ačkoliv, jak tvrdí zpráva holandského ministra zahraničí, si byly státy západní Evropy vědomy toho, že bude trvat velmi dlouho, než Východ akceptuje dohody z Helsinek a než budou mít v těchto zemích konkrétní pozitivní výsledky, byly přesvědčeny o tom, že je nezbytné, aby byly v Závěrečném aktu obsaženy.⁹⁵

Neústupnost EHS a jejich evropských spojenců lze vzhledem k nízkému zájmu veřejnosti o KBSE vysvětlit pomocí konstruktivistické teorie. Podle ní chápala tehdy západní Evropa sama sebe jako nositele demokratických principů a respektování lidských práv jako jeden ze základních pilířů své společnosti. Postoj EHS k otázce lidských práv je utvářen právě touto kolektivní identitou založenou na lidských právech jako na pilíři západní Evropy.⁹⁶

Opoziční hnutí, která začala ve východní Evropě růst doslova jako houby po dešti po podpisu Závěrečného aktu, ve svých zakládacích listinách či prohlášeních odkazovala na otázku lidských práv, jako na mezinárodní závazek, který je třeba dodržovat. Je tedy prokázána přímá souvislost otázky lidských práv se vznikem opozičních skupin po roce 1975.

Vzhledem k tomu, jak Američané před nástupem Cartera do úřadu prezidenta Spojených států otázku lidských práv přehlíželi, zdá se být patrné, že si nedokázali představit efekt, který způsobí stanovení úcty k lidským a občanským právům za princip preambule Závěrečného aktu. Ani EHS a státy neutrální, hlavní zastánci otázky lidských práv na konferenci, zřejmě nepočítaly s tím, že by se toto téma mohlo stát

⁹⁵ MASTNY, V. *Helsinki, human Rights and European Security*. Durham: Duke University Press, 1986. s. 329

⁹⁶ THOMAS, D.C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia. 2007. s.

součástí procesu zániku komunismu a rozpadu Východního bloku. Jinak by jistě všichni západní účastníci KBSE tlačili na dodržování lidských a občanských práv mnohem více a intenzivněji, aby mohli ukončit studenou válku co nejdříve.

Jak velký byl ale podíl otázky lidských práv na pádu komunistických vlád v Polsku, Československu a Sovětském svazu?

Polsko, sužované ohromnými ekonomickými problémy, připustilo jednání u kulatého stolu s představiteli Solidarity proto, že si slibovalo přenesení části odpovědnosti na ni a doufalo, že se sama zdiskredituje mezi lidmi. Činnost Solidarity měla výrazně politický charakter. Její drtivé vítězství v polosvobodných volbách už nemohla PSDS ignorovat. Lidská práva tedy sehrála v Polsku důležitou roli při formování opozice, která se opírala o mezinárodní úmluvy podepsané jejich vládou a prosazovala právo na svobodu projevu, právo na stávkou a na nezávislé odbory

V Sovětském svazu se lidská práva stala tématem již před KBSE, ale po podpisu Závěrečného aktu se opozice dovolávala plnění mezinárodních závazků mnohem intenzivněji. Právo na sebeurčení menšin a národností se stalo nakonec jedním z důvodů k rozpadu SSSR, protože to byla i národnostní otázka, která zde vyvolala krizi. I v SSSR se tedy Závěrečný akt stal jakýmsi spouštěčím faktorem pro další vývoj a impulsem pro zformování větších opozičních celků.

Československo bylo v potlačování lidských a občanských práv jedním z nejdůslednějších členů Východního bloku. Ekonomická a národnostní otázka nehrála v této zemi tak důležitou roli a opozice se proto opřela právě o lidská práva. Činnost Charty byla navíc v prvních letech její činnosti nepolitická, k větší političnosti Charty došlo až na konci osmdesátých let. Masové demonstrace, které se objevily už v lednu 1989 a vyvrcholily 17. listopadu téhož roku, přivedly opozici k jednacímu stolu s představiteli režimu a období moci komunistů se rychle chýlilo ke konci. Československo lze proto považovat za jednu ze

zemí, kde lidská práva sehrála důležitou roli v procesu pádu komunismu.

Východní blok se rozpadl, protože jednotlivé země postupně skoncovaly s komunismem. Jako první tak učinilo Polsko už v prvních polosvobodných volbách, kde lidé vyjádřili podporu představitelům Solidarity. Demonstrace v ČSSR a následná jednání v posledních měsících roku 1989 vyústily v předání moci ve státě do rukou nových politických organizací, jmenujme například Občanské fórum. Sovětský svaz se sice rozpadl až v roce 1991, ale jeho vývoj v posledních několika letech naznačoval, kam se bude vývoj SSSR ubírat. Otázka lidských práv dala příležitost opozici, aby se semkla a mohla na svou situaci upozorňovat v zahraničí. Opozice neústupně požadovala plnění mezinárodně stvrzených úmluv o úctě k lidským a občanským právům a upozorňovala na nedodržování mezinárodních úmluv, které jejich státní představitelé podepsali. Právě zformování v práci popsaných opozičních skupin bylo důležitým faktorem pro vnitřní vývoj států Východu a proto lze považovat lidská práva za jeden z faktorů, který přispěl k pádu komunismu.

Resumé

Helsinská Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě přinesla cenné výsledky. Pro Sovětský svaz to bylo uznání *statu quo* v Evropě, neměnnost hranic, nevměšování do vnitřních záležitostí účastnických států. Nelze opomenout ani příležitosti k hospodářské spolupráci, od kterých si SSSR sliboval zlepšení své ekonomické situace. Pro Spojené státy byla KBSE přínosem v tom, že využily tlaku Sovětů na její konání a urychlily uzavření jednání SALT a Čtyřstrannou dohodu o Berlíně.

Otázka lidských práv byla prosazena díky úsilí EHS a neutrálních států. Na druhou stranu ale Západ neočekával velké změny v této oblasti ve státech Východního bloku. Otázku lidských práv prosazoval hlavně jako základní princip západoevropské demokracie.

Po podpisu Závěrečného Aktu, výsledného dokumentu KBSE, se začaly objevovat v Polsku, SSSR i ČSSR nové opoziční skupiny. Odkazovaly na úctu k lidským a občanským právům, které byly obsahem Závěrečného aktu.

Neustávající aktivita nových opozičních hnutí na obranu lidských práv vedla k tomu, že Západ projevil o tuto otázku větší zájem a opozici v její činnosti podporoval. Komunistické režimy se navíc porušováním mezinárodních dohod zdiskreditovaly nejen před svými občany ale i v zahraničí.

Lidská práva poskytla opozici příležitost k legitimnímu tlaku na dodržování lidských a občanských práv ve Východním bloku. Nová hnutí na obranu lidských práv měla velký vliv na vnitřní vývoj států východní Evropy. V době pádu komunistických režimů v Polsku a Československu to pak byla právě hnutí za lidská práva, která převzala od komunistů moc a začala budovat nové, demokratické uspořádání v zemích východní Evropy.

Summary

Helsinki Conference on Security and Co-operation in Europe brought valuable results. This meant acceptance of *status quo* in Europe, inviolability of frontiers and non-intervention in internal affairs of participating states for The Soviet Union. The opportunity for economic co-operation can not be omitted. USSR expected improvement of its economic situation. For the United States the benefits were in usage of soviet pressure on holding the conference. Therefore SALT covenants were signed and the discussion about Four Powers Agreement was closed quickly.

The question of human rights was put through the effort of European Economic Community. On the other hand, West did not expect any big changes in this area in the states of Eastern bloc. The question of human rights was put through as a basic principle of western democracy.

After signing the Final Act, the final document of CSCE, new opposition movements began to appear in Poland, USSR and Czechoslovakia. They quoted the respect for human rights, which were part of Final Act.

Unceasing activity of those new oppositional movements, which defended human rights, made the West pay more attention, deal with the question of human rights and support the opposition in its activity, too. Communist regimes dishonested themselves in front of their own citizens and abroad, too by defying the international covenants.

Human rights offered an opportunity for opposition to press respecting human and citizen rights in Eastern bloc. New movements defending human rights had big influence on the development of the internal situation in the states of Eastern Europe.

The human right movements in Poland and Czechoslovakia took over the power in the time of decline of communist regimes and started

to develop new, democratic environment in the states of Eastern Europe.

Použitá literatura

tištěné zdroje

BLOED, A.(ed.) *From Helsinki to Vienna*. Dordrecht: Martinus Nijhof Publishers, 1990

DURMAN, K. *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum, 1998

DOBRYNIN, A. *In Confidencedence: Moscow' Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. Wahington:First University of ahington Press Edition,. 2001

FALK, B.J. *The dilemmas od Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press. 2003

GADDIS, J.L. *Studená válka*. Praha: Nakladatelství Slovart s.r.o, 2006

GARTON ASH, T. *The Uses of Adversity*. London: Granta Books. 1991

GRUNTORÁD, J. *O nezávislých iniciativách v Československu*. Praha: Reprint Xerox, 1989

HAVEL, Václav. Otevřený dopis in *Eseje a jiné texty z let 1970-1989; Dálkový výslech*. Jan Šulc(ed). Praha : Torst, 1999

KISSINGER, H.A. *White House Years*. Praha: BB Art, 2006

KLAUSOVÁ, K. Věčná sláva ztroskotanců a samozvanců in *Týden*, roč.XIV. (2007) č.1.

MASTNY, V. *Helsinki, human Rights and European Security*. Durham: Duke University Press, 1986

NÁLEVKA, V. *Studená válka*. Praha: Triton. 2003

NOGEE, J., DONALDSON, R. *Soviet foreign Policy since World War II*. Pergamon Press: New York, 1985

OSTOJA - OSTASZEWSKI, A. (eds.) *Dissent in Poland. Reports and documents in translation*. London: Association of Polish students and Graduates in Exile, 1977

OTÁHAL, Milan. *Programová orientace disentu 1969 -1989*. in *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu v letech 1968-1989*, Blažek P.(ed), Praha: Dokořán, 2005

PAŽOUT, J. *Výbor na obranu nespravedlivě souzených* in *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu v letech 1968-1989*, Blažek P.(ed), Praha: Dokořán, 2005

PLŠKOVÁ, J. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969 – 1974*. Praha: Ústav Mezinárodních vztahů, 1999

PREČAN, V. *Charta 77, 1977 – 1989: od morální k politické revoluci.*/ uspořádal Vilém Prečan. Bratislava: Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, 1990

SKILLING, G. *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London: Allen & Unwin. 1981

SONNTAG, S. Poland in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004

THOMAS, D.C. *The Helsinki Effect*. Princeton: Princeton University Press, 2001

TOKES, R.L., Human Rights and political change in Eastern Europe in *Opposition in Eastern Europe*. Tokes, R.L. (ed). London: MacMillan, 1979

TŮMA, O. Czechoslovakia in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004

VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha: Libri, 2000

WIELGOHS, J., VORONKOV V. Soviet Russia in *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. POLLACK, WIELGOHS (eds). Aldershot: Ashgate 2004

internetové zdroje

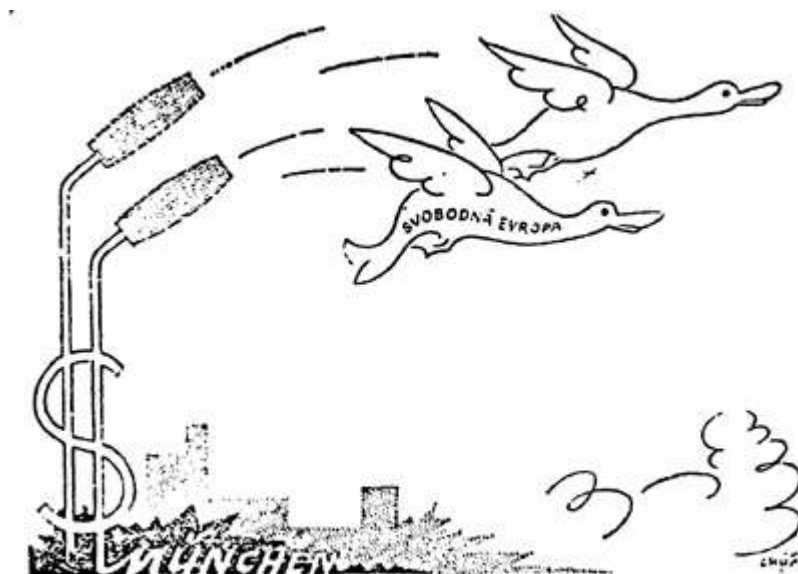
<http://www.osce.org/item/4046.html>.

<http://www.wikipedia.org>

<http://www.totalita.cz>

<http://www.charta2007.cz/>

Kronika českých zemí. © Anopress IT, a.s. – Fortuna Print spol. s.r.o.

Přílohy

V duchu Helsink by mělo zmizet i toto ptactvo. Kreslil PUCHÝŘ
Dobová kresba dosvědčuje, jak si Rudé právo představovalo následky helsinské konference

Československá delegace na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (zleva: Gustáv Husák, Lubomír Štrougal, Bohuš Chřoupek)